

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

Гримська Марта Ігорівна

УДК 329.055.1(4):342.845

**КРАЙНІ ПРАВІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ:
ІДЕОЛОГІЧНИЙ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ВИМІРИ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук**

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі державного управління філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор політичних наук, доцент
Неліпа Дмитро Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри державного управління.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Латигіна Наталія Анатоліївна,
Київський національний
торгівельно-економічний університет,
завідувач кафедри
філософських та соціальних наук;

доктор політичних наук, професор
Новакова Олена Вікторівна,
Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова,
професор кафедри політології;

доктор політичних наук
Мироненко Петро Володимирович,
Громадська організація „Міжнародний інститут
гуманітарних технологій”,
директор.

Захист відбудеться 22 травня 2017 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.41 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий «14» квітня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Постригань Г. Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Крайні праві політичні партії в країнах Європи уже стали політичною реальністю сьогодні вони перетворюються у невід’ємну складову політичних систем європейських країн, вперше за тривалий час стабільності змінюючи їх характер. Дедалі актуальнішими стають виклики імміграції, глобалізації, мультикультуралізму, які потребують чітких відповідей, в той час як так звані традиційні політичні партії їх запропонувати не можуть. Це сприяє електоральній привабливості крайніх правих, для яких ці питання були центральними практично протягом усієї історії. Другий етап їх становлення, що розпочався в кінці 80-х рр. XX ст., відзначився радикалізацією виборчих преференцій спочатку в окремих державах, а сьогодні, із загостренням так званої міграційної кризи в Європі, поширенням цих ідей і на решту держав. Результати виборів останніх років свідчать про дедалі швидше зростання рівня підтримки цих політичних партій, що перетворює їх у ще більш впливових суб’єктів політичних систем європейських демократій. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, виникає потреба у науковому переосмисленні сутності, ідеології та причин електоральної привабливості цих політичних партій в рамках української політології.

Проблематика крайніх правих політичних партій стала предметом дослідження цілої низки зарубіжних політологічних праць. Найвідомішими з них є роботи Д. Белла, Г. Бетца, С. Брауна, С. Васілопулу, М. Вільсена, М. Вільямс, Т. Гівенс, Дж. Ендрюса, П. Ігнаці, Р. Ітвелла, Е. Картер, Г. Кітшельта, Дж. Лоуденса, Е. МакГена, М. Мінкенберга, К. Мудде, П. Норріс, М. Тоусена, А. Пірро, Д. Халікіопулу, М. Харріса, П. Хейнсворза, Ш. Хенлі та низки інших. Цінність цих досліджень полягає, насамперед, у дослідженні важливих теоретичних питань в межах даної проблематики – сутності та специфіки крайніх правих політичних партій, історії їх становлення, ідеологічних засад, електоральної підтримки тощо. Аналіз здійснюється, як правило, на основі узагальнення основних тенденцій їхнього розвитку в окремих країнах.

Друга, значно більша, група праць присвячена тим країнам, у яких крайні праві політичні партії здобули електоральну підтримку. Зокрема, політичні сили даного ідеологічного спрямування в Німеччині вивчали У. Бекес, М. Брандстеттер, Л. Вейберг, Х-Й. Він, Е. Годін, В. Данілов, Ф. Декер, Б. Дженкінс, Л. Дітмер, Б. Зоммер, Н. Лепці, Л. Міліопулос, П. Мніч, С. Тені, Р. Цігельман, Р. Штосс і т.д. Специфіка крайніх правих в Австрії представлена у працях таких науковців як Д. Арт, О. Грубер, Ф. Дункан, Б. Лямонтань, Д. Стокемер, Р. Хайніш та ін. Серед вчених, що досліджували Францію, варто відзначити наступних: Дж. Войгелерс, П. Дейвіс, Б. Ля Монтань, О. Мондон, Д. Поста, Д. Стокемер, К. Фіші, Дж. Шідз. Шведські крайні праві політичні партії стали предметом розгляду А. Відфельта, Р. Водака, К. Грін-Педерсена, Дж. Кrogструпа, К. Локсбо, Дж. Рідгрена, П. Рута. Проблематика крайніх правих політичних партій в Угорщині представлена в публікаціях таких вчених як: С. Ахмарі, М. Варга, М. Джордан, П. Кенеш, Т. Ленд, А. Пірро, Б. Пітлас, Е. Салтман.

Незважаючи на високий ступінь наукової розробленості даної проблематики в європейській політології, в Україні відсутні комплексні праці, предметом яких були б крайні праві політичні партії. В українському політологічному дискурсі можна знайти лише кілька вчених, що вивчають її, зокрема, це – Т. Дублікаш, О. Іванов, А. Романюк, А. Умланд, А. Шеховцов, Н. Латигіна, О. Новакова, П. Мироненко. Була захищена лише одна кандидатська дисертація на тему «Нові праворадикальні партії в сучасних європейських країнах: причини електоральної підтримки» (Миколаїв, 2010 р), написана Антоном Шеховцовим. Як наслідок, крайні праві політичні партії потребують наукового переосмислення з боку вітчизняних вчених, що ще раз засвідчує актуальність даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» та науково-дослідної теми філософського факультету 11 БФ 041-01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства».

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є з'ясування специфіки крайніх правих політичних партій в країнах Європи з погляду їхньої ідеології та електоральної привабливості. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних задач:

- уточнити термінологію, яка застосовується для позначення цієї групи партій та довести доцільність використання поняття «крайні праві» в українському політологічному дискурсі;
- виокремити головні етапи становлення крайніх правих політичних партій в європейських країнах;
- визначити основні причини зростання електоральної привабливості крайніх правих політичних партій;
- з'ясувати специфіку ідеології крайніх правих політичних партій;
- розкрити сутність базових цінностей та поглядів крайніх правих через висвітлення їх ставлення до внутрішньої та зовнішньої політики держави;
- охарактеризувати процес радикалізації електоральних преференцій в Європі на прикладі конкретних держав;
- окреслити головні перешкоди, що стають на заваді формуванню європейських транснаціональних крайніх правих політичних партій та політичних груп в загальноєвропейських інституціях;
- з'ясувати специфіку становлення ідейно-ціннісних засад та перспектив майбутнього розвитку крайніх правих політичних партій в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження є крайні праві політичні партії в країнах Європи.

Предметом дослідження є ідеологічний та електоральний виміри крайніх правих політичних партій в європейських країнах.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених задач у дисертації було використано такі методи: системний – дозволив комплексно охарактеризувати сутність крайніх правих політичних партій та визначити їх роль і місце в політичних системах європейських країн; структурно-функціональний – застосовувався при вивченні ідеології крайніх правих політичних партій; історичний – був

використаний для аналізу становлення крайніх правих політичних партій та виокремлення етапів їх еволюції; статистичний – дозволив дослідити рівень електоральної підтримки даної групи партій в різних країнах; контент-аналіз – став основою вивчення програмних документів крайніх правих, а також законопроектів, представлених українськими партіями з метою співставлення їх з ідейно-ціннісними засадами цієї групи партій.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першою у вітчизняній політології науковою роботою, де здійснено комплексне вивчення крайніх правих політичних партій в країнах Європи, в тому числі і в Україні. Сформульовано наступні результати, які характеризуються науковою новизною, розкривають базову концепцію дисертації і виносяться на захист:

- уточнено та доповнено термінологію, яка використовується для характеристики політичних партій даного спрямування. На основі узагальнення різних підходів виокремлено кілька термінів, які найчастіше застосовуються для їх позначення – «неофашистські», «нові праві», «антиіммігрантські», «популістські», «крайні праві» та «радикальні праві». Кожен з них детально проаналізовано з врахуванням специфіки українського політологічного дискурсу та доведено, що оптимальним терміном є «крайні праві політичні партії», оскільки він дозволяє одночасно показати розміщення даної групи політичних партій на партійно-політичному спектрі країни і представити сутність їх ідеології;

- набуло подальшого розвитку положення про два основні етапи становлення крайніх правих політичних партій. Зазначено, що історія цих політичних партій складається з двох періодів – від завершення Другої світової війни і до 80-х рр. XX ст., з 80-х рр. XX ст. і до сьогодні. Розкрито специфіку кожного з цих етапів, перший з яких відзначався електоральною маргіналізацією та ідеологічним пошуком крайніх правих, а другий – виникненням нових крайніх правих політичних партій, позбавлених асоціацій з так званим «історичним фашизмом», а також трансформацією і оновленням існуючих, що перетворило дані політичні сили у віддані основним цінностям крайньої правої ідеології та спроможні здійснити електоральний прорив і закріпитись у партійно-політичних системах своїх країн;

- вперше узагальнено та охарактеризовано головні причини, які сприяли зростанню електоральної привабливості крайніх правих політичних партій. Виокремлено дві групи таких причин. До першої відносяться чинники, пов'язані з реаліями постіндустріального суспільства і появою нових викликів, які потребували радикально нових відповідей – імміграції, глобалізації, мультикультуралізму. Відзначено, що для зростання рівня підтримки важливим є не лише негативний вплив цих явищ та процесів у тій чи іншій державі, а й сприйняття цих суспільно-політичних феноменів як загрози. Друга група включає інституційні чинники, серед яких – тип виборчої системи, інші правила виборів, наявність сильного лідера, розвиненої організаційної структури, достатнього фінансування для ведення діяльності тощо;

- вперше у вітчизняній науці комплексно представлено ідеологію крайніх правих політичних партій. Висвітлено процес її становлення від так званого історичного фашизму, який був підґрунтям для функціонування перших крайніх

правих політичних партій, до сучасного вигляду. Розкрито зміст понять «нативізм», «авторитаризм» та «популізм» як основних характеристик ідеології політичних партій цієї групи. Охарактеризовано антисистемність крайніх правих, їх схильність до виокремлення основних «ворогів», які є джерелом суспільно-політичних проблем, серед яких найбільше уваги отримують іммігранти та національні меншини, «шовінізм у сфері соціальної політики», євроскептицизм тощо;

- вперше у вітчизняній політології представлено практичний вияв ідеології крайніх правих політичних партій у їх програмних та передвиборчих документах. Проаналізовано програми крайніх правих Німеччини, Австрії, Франції, Швеції та Угорщини і виокремлено основні проблеми, які одержують найбільше уваги – необхідність якнайширшого впровадження інструментів прямої демократії задля повернення влади народу, гарантування безпеки держави через покращення системи охорони правопорядку і запровадження нульової толерантності до злочинності, обмеження темпів міграції та позбавлення мігрантів і біженців будь-яких соціальних прав, припинення подальшої європейської інтеграції та перетворення Європейського Союзу в об'єднання рівноправних суверенних країн і т.д.;

- вперше охарактеризовано процес радикалізації електоральних преференцій в європейських країнах. Зібрано та систематизовано результати, отримані крайніми правими політичними партіями Німеччини, Австрії, Франції, Швеції та Угорщини, починаючи з другої половини 80-х рр. XX ст. і до сьогодні. На основі цих даних зроблено висновки про те, за яких умов рівень електоральної підтримки зростає. Зокрема, дістало подальшого розвитку твердження про те, що отримання влади крайніми правими здебільшого стає причиною падіння їх популярності, оскільки втрачається така важлива для виборців характеристика як антисистемність. Водночас, підтверджено, що у разі, якщо партія є достатньо сильною з організаційного погляду для втілення в життя своїх передвиборчих програм і залишається відданою цінностям крайньої правої ідеології, ймовірність збереження нею підтримки зростає;

- уточнено та доповнено перелік перешкод, які стають на заваді формуванню європейських транснаціональних крайніх правих політичних партій. На відміну від правоцентристів та лівоцентристів, що успішно впливають на загальноєвропейський порядок денний через, відповідно, Європейську Народну Партію та Партію Європейських Соціалістів, представлених, в тому числі, політичними групами у Європейському Парламенті, крайні праві відчують труднощі у консолідації зусиль. Серед причин цього виокремлено наступні: специфіка ідеології та її національна орієнтованість, що призводить до внутрішніх суперечностей, висока ймовірність негативного сприйняття загальноєвропейської крайньої правої політичної партії. Охарактеризовано такі союзи європейських крайніх правих як Євронат (Європейський національний союз), Європейський національний фронт, Альянс європейських національних рухів та Європейський альянс за свободу;

- дістало подальшого розвитку твердження про те, що українські крайні праві політичні партії продовжують залишатись маргінальними, незважаючи на появу тих суспільно-політичних явищ і процесів, які потенційно можуть стати

передумовою радикалізації електоральних преференцій. Виокремлено два етапи становлення крайніх правих політичних партій в сучасній Україні та проаналізовано кожен з них. Підкреслено, що, на відміну від європейських крайніх правих, високий рівень впізнаваності українських крайніх правих не перетворюється у рівень підтримки на виборах. Комплексно проаналізовано ідейно-ціннісні засади сучасних українських крайніх правих (ВО Свобода, Конгрес українських націоналістів, Правий сектор та УНА-УНСО) і доведено, що за цією ознакою їх слід відносити саме до даної групи політичних партій. Визначено головні інструменти, якими крайні праві в Україні здобувають і підтримують популярність, а саме – вулична активність та законодавча робота.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація може стати основою для подальших наукових дискусій щодо сутності та специфіки крайніх правих політичних партій в європейських країнах, в тому числі і Україні, а також теоретико-методологічним фундаментом для прогнозування їх подальшого розвитку.

Отримані результати представленого дослідження одержали практичне втілення. Зокрема, науковий доробок авторки враховано Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України під час виконання науково-дослідної роботи відомчої тематики НАН України «Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз з країнами СНД, Балтії та Європи» (номер державної реєстрації NDP 0114U000409).

Результати наукового дослідження також можуть бути використані у викладанні навчальних курсів з політології та державного управління. Вони впроваджені у навчальний процес філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема, лягли в основу курсів «Основи партології», «Електоральна політологія» для студентів освітнього рівня «Бакалавр» та «Політичні ідеології» для студентів освітнього рівня «Магістр» (довідка про впровадження №041-52/26).

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження були повідомлені й обговорені на міжнародних наукових конференціях у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: Дні науки філософського факультету – 2015, (Київ, 2015 р.); Дні науки філософського факультету – 2016, (Київ, 2016 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-політичні проблеми сучасності» (Дніпропетровськ, 2016 р.), V Щорічній міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні аспекти міжнародних відносин: політика, економіка, право, філософія» (Львів, 2016 р.), XXI міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу «Україна в світових та європейських інтеграційних процесах: стратегія і тактика» (Київ, 2016 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано індивідуальну монографію, 20 статей, з яких 16 у фахових виданнях України, з яких 2 включені у міжнародні наукометричні бази, 4 у наукових періодичних виданнях інших держав за напрямом, з якого підготовлено дисертацію та 5 тез виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 418 сторінок, список використаної літератури включає 347 найменувань на 38 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **“Вступі”** обґрунтовується актуальність теми дисертаційної роботи, аналізується стан наукової розробленості проблематики крайніх правих політичних партій в країнах Європи, формулюється мета і завдання дослідження, визначається його об'єкт, предмет і методологічна база, розкривається наукова новизна положень, що виносяться на захист, з'ясовується теоретичне і практичне значення отриманих результатів, а також вказуються основні форми апробації результатів дисертаційної роботи та фіксується її структура.

У першому розділі **“Теоретико-методологічні засади дослідження крайніх правих політичних партій”** підкреслено, що, незважаючи на достатньо велику увагу до даної проблематики з боку західноєвропейських та американських вчених, у науковому дискурсі досі відсутній єдиний підхід до позначення цієї групи партій. Зазначено, що у різний час для їх характеристики використовувались такі поняття як «неофашистські», «нові», «антиіммігрантські», «популістські», «радикальні» та «крайні»

Відзначено, що поняття «неофашистські» можна зустріти у ранніх працях, присвячених цим політичним організаціям. Це пояснено специфікою їх еволюції – перші крайні праві політичні партії засновували колишні члени або прихильники нацистських чи фашистських партій в різних країнах, а їх ідеологія базувалась на ностальгії за режимами періоду Другої світової війни. Такі партії здобували певні електоральні успіхи у перші десятиліття після завершення війни, проте, дуже швидко втрачали популярність. Це зумовило як перегляд стратегії їх діяльності (відхід від традиційних для фашистських і нацистських партій методів залучення прихильників, внутрішньопартійної організації, способів поширення ідей тощо), так і до ідеологічного оновлення з дистанціюванням від фашизму. Стверджується, що більшість дослідників погоджується, що цей термін був доречним на першому етапі історії крайніх правих, натомість сьогодні його варто використовувати для тих політичних партій і організацій, які відкрито відносять себе до неофашистських, використовують відповідну символіку, методи діяльності тощо.

Ще одним терміном, поширеним на початку еволюції даної групи політичних партій, є поняття «нові». До виникнення цієї та ще однієї групи політичних партій (екологістських) у другій половині XX ст. політичні системи західноєвропейських країн характеризувались своєрідною «завмерлістю». У них домінували традиційні право- та лівоцентристські політичні сили, які змагались між собою, інколи об'єднувались у коаліцію, а інші партії залишались маргінальними та практично невідомими. Крайні праві спромоглися цю ситуацію радикально змінити, поступово перетворившись у повноцінних учасників партійно-політичних систем своїх держав, відповідно, вони були «новими». Проте, у цього терміну більше противників, ніж прихильників. Головний його недолік полягає у тому, що будь-яке явище чи процес може залишатись новим лише протягом певного часу, а потім виникає щось новіше.

По друге, до нових політичних партій відносяться не лише крайні праві, а й інші партії, зокрема, екологістські, феміністичні тощо. Крім того, поняття «нові праві» в Європі має цілком визначену асоціацію з культурним рухом, що виник у Франції в 70-х рр., а в США його іноді застосовують для характеристики Республіканської партії, яка у той час пройшла період організаційного та ідеологічного оновлення, а тому його використання для позначення крайніх правих може спричинити термінологічну плутанину.

Більш сучасним терміном для характеристики крайніх правих політичних партій є поняття «антиіммігрантські». Його прихильники зазначають, що нові партії, які з'явилися в європейських країнах у другій половині XX ст., як правило, зосереджували свою увагу на одній проблемі – екологістські на необхідності захисту навколишнього середовища, феміністичні на гендерній рівності, так звані «піратські» на свободі інформації. За аналогією з ними позначали і крайні праві політичні партії, які, пройшовши етап ідеологічного оновлення, визначили зростання темпів міграції в якості головної перешкоди, яка стоїть на заваді розвитку суспільства та збереженні його ідентичності. Зниження її рівня розглядається як важлива передумова подолання багатьох суспільних проблем: безробіття, злочинності, незбалансованості державного бюджету тощо. Заперечення доречності застосування цього терміну можна зустріти у працях багатьох впливових західних вчених. Даючи комплексну характеристику їх ідеології, вони підкреслюють, що, хоча питання імміграції важливе, але не єдине, і у програмах цих політичних партій можна знайти і інші проблеми. Крім того, до цієї групи відносяться і східноєвропейські політичні партії, для яких імміграція значно менш релевантна і які схильні звинувачувати у суспільних проблемах етнічні меншини (наприклад, ромів). Через це термін «антиіммігрантські», хоч і має низку прихильників, не є найкращим для позначення крайніх правих політичних партій.

Дещо схожий на попередній як за перевагами, так і за недоліками використання термін «популістські». Найбільш відомими є аргументи на користь його застосування, наведені датським вченим Касом Мудде. На його думку, ідеологія крайніх правих політичних партій містить три основні компоненти – натовізм, авторитаризм і популізм. Популізм визначено не як політичний стиль, а як набір принципів, відповідно до яких суспільство розмежовується на дві антагоністичні групи – «простий народ» та корумпована еліта. На цьому наголошують крайні праві, які розглядають існуючих політиків та партії як закриті та корумповані, що діють виключно у власних інтересах, «згадуючи» про народ лише перед виборами. Ще одна перевага цього терміну полягає у тому, що він використовується крайніми правими для самоідентифікації. Разом з тим, більшість науковців, погоджується, що використання поняття «популістські» потребуватиме пояснення, а це може створити плутанину замість сприяти чіткому та однозначному визначенню даної групи політичних партій.

Сьогодні найбільш активні наукові дискусії ведуться щодо вживання таких термінів як «радикальні» та «крайні». Один з підходів, притаманний як зарубіжним, так і українським вченим, полягає в їх ототожненні. Оскільки обидва поняття мають схоже змістове навантаження, їх використовують як синоніми. Проте, значно поширенішими є підходи, у яких віддається перевага одному з цих термінів. Серед

головних аргументів на користь поняття «радикальні» – те, що він був введений у науковий обіг таким авторитетним вченим як Даніель Белл, від праць якого бере початок розмежування радикальних політичних партій як таких, що діють в межах закону і прагнуть здобути владу через вибори, та крайніх політичних партій як таких, що схильні до використання насильства, тероризму, вуличних акцій, що супроводжуються бійками з поліцією тощо. Підкреслено і те, що науковці, які відстоюють доречність поняття «крайні», використовують практично ідентичні доводи, трактуючи їх абсолютно по різному. Прихильники зазначеного поняття вважають навпаки, що радикальними є організації, що використовують насильство, в той час як політичні партії даного ідеологічного спрямування виступають проти деяких демократичних принципів, але загалом діють в межах існуючої легітимної політичної системи. Вони справді антисистемні, тому більш доречним є термін «крайні», який позначає їх місце на партійно-політичному спектрі.

Зазначено, що в українському науковому дискурсі поки відсутні обговорення щодо оптимального поняття для позначення цієї групи партій. Можна зустріти такі терміни як «праворадикальні», «радикальні праві», «крайні праві», «ультраправі». Наголошено, що оскільки термін «радикальні» в Україні має дуже чітку асоціацію з лівою частиною ідеологічного спектру (Українська радикальна партія Івана Франка початку ХХ ст., сучасна Радикальна партія Олега Ляшка), у даному дослідженні використовується наступне поняття – «крайні праві політичні партії».

Охарактеризовано ступінь наукової розробленості проблематики крайніх правих політичних партій. Виокремлено низку західних вчених, наукові праці яких вважаються найбільш авторитетними та впливовими. До них віднесено К. Мудде, П. Ігнаці, Р. Ітвелла, Г. Бетца, Г. Кітшельта, П. Хейнсворза, П. Норріс. Зазначено, що для цих праць характерне як теоретичне дослідження історії крайніх правих, головних етапів їх розвитку, ідеологічних засад тощо, так і вивчення крайніх правих політичних партій в окремих країнах. Наведено перелік вчених, які присвятили свої дослідження виключно певним країнам: У. Бекес, М. Брандстеттер, Л. Вейберг, Х-Й. Він, Е. Годін, В. Данілов, Ф. Декер, Б. Дженкінс, Л. Дітмер, Б. Зоммер, Н. Лепці, Л. Міліопулос, П. Мніч, С. Тені, Р. Цітельман Р. Штосс (Німеччина); Д. Арт, О. Грубер, Ф. Дункан, Б. Лямонтань, Д. Стокемер, Р. Хайніш (Австрія); Дж. Войгелерс, П. Дейвіс, Б. Ля Монтань, О. Мондон, Д. Поста, Д. Стокемер, К. Фіші, Дж. Шілдз (Франція); А. Відфельт, Р. Водак, К. Грін-Педерсен, Дж. Крогструп, К. Локсбо, Дж. Рідгрен, П. Рут (Швеція); С. Ахмарі, М. Варга, М. Джордан, П. Кенеш, Т. Ленд, А. Пірро, Б. Пітлас, Е. Салтман (Угорщина).

Зазначено, що в українському політологічному дискурсі мало праць, присвячених крайнім правим політичним партіям. Серед них виокремлено наукові розробки таких вчених як Т. Дублікаш, О. Іванов, А. Романюк та А. Умланд. Особливу увагу приділено працям А. Шеховцова, який опублікував велику кількість статей, а також захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук на тему «Нові праворадикальні партії в сучасних європейських країнах: причини електоральної підтримки» (Миколаїв, 2010 р). Підкреслено, що враховуючи низький ступінь розробленості проблематики підтверджує актуальність виконання даного дисертаційного дослідження.

Охарактеризовано методи, що слугували концептуальною основою дослідження даної проблематики та необхідною умовою досягнення поставленої мети. Системний метод дозволив з'ясувати сутність крайніх правих політичних партій, обрати найкращий термін для їх позначення, визначення місця і ролі даних політичних сил у політичній системі суспільства. Структурно-функціональний метод було застосовано при дослідженні ідеології крайніх правих політичних партій, яка розділяється на низку аспектів, кожен з яких аналізується як цілісність. Історичний метод було використано для аналізу еволюції крайніх правих та виокремлено два основні етапи розвитку цієї групи політичних партій, що дозволило прослідкувати зміну їх характеру від неофашистських до сучасних постіндустріальних масових партій. Статистичний метод став основою вивчення рівня електоральної підтримки крайніх правих політичних партій в різних країнах через збір і систематизацію даних щодо результатів виборів. Контент-аналіз було застосовано для аналізу програм крайніх правих та співставлення висловлених ідей з головними цінностями, притаманними даній ідеології.

У другому розділі **«Становлення крайніх правих політичних партій в країнах Європи»** розглянуто історію крайніх правих політичних партій. Виокремлено два головних етапи їх становлення та еволюції. Перший з них розпочався одразу після Другої світової війни та характеризувався виникненням політичних партій, що відстоювали, здебільшого, ідеї так званого «історичного фашизму», оскільки їх засновники або керівництво були колишніми нацистами, фашистами або колабораціоністами. Близькість до фашистських політичних партій відштовхувала потенційних виборців, змушуючи крайніх правих шукати свою нішу у партійно-політичних системах тогочасних держав. Через це перший етап історії крайніх правих часто називають етапом ідеологічного пошуку, а партії, що з'явилися у цей час – традиційними крайніми правими.

Підкреслено, що перші крайні праві виникли у тих країнах, де вплив історичного фашизму був особливо відчутним – Італії, Німеччині, Австрії та Франції. Першою крайньою правою політичною партією прийнято вважати «Італійський соціальний рух» (1946 р.). Партія очолювалась колишніми нацистами та характеризувалась відповідною ідеологією. Електоральний успіх вона здобула у перші роки після заснування і до початку 60-х рр. XX ст. її результати лише зростали. Але популярність партії стала настільки великою, що це стурбувало суспільство і розпочались активні масові протести, які супроводжувались сутичками з поліцією і призвели до смерті кількох представників лівих сил. Це зумовило занепад Італійського соціального руху, який тривав до 80-х рр. XX ст., з яких бере відлік другий етап становлення крайніх правих. У цей період партія характеризувалась внутрішньопартійними конфліктами і розколами, але це сприяло поступовій ціннісній кристалізації та внутрішньому зміцненню, ставши підґрунтям для здобуття успіху у кінці XX ст.

Доведено, що практично ідентичний шлях розвитку пройшли перші крайні праві політичні партії в таких країнах як Німеччина, Австрія та Франція. Німецькі партії даного спрямування виникли ще у період контролю за її територією з боку союзників на усіх частинах, крім тієї, що належала СРСР. Було засновано Асоціацію за економічне відновлення (1945 р.), Німецьку консервативну партію – Німецьку

праву партію (1946 р.) та Групу дії / Європейський народний рух Німеччини (1949 р.). Наведено поширену в літературі думку про те, що дозвіл на створення аж трьох партій, ідеологічно близьких до фашизму, уже в перші роки після війни базувався на бажанні виявити та контролювати ностальгічні настрої в суспільстві. Ці партії практично одразу здобули електоральну популярність на рівні земель та потрапили до парламенту, за винятком Групи дії, яка швидко припинила існування. Після утворення Федеративної республіки Німеччини було засновано ще чотири крайні праві партії – Соціалістична імперська партія (1949 р.) та Німецька спільнота (1949 р.), Загальнінімецький блок / Союз вигнаних та безправних (1950 р.) і Німецька імперська партія (1950 р.). Зазначено, що найбільш радикальною була Соціалістична імперська партія, яка проголосила себе неонацистською і не визнавала тогочасну владу в державі, але саме вона і була найбільш електорально успішною до 1952 р., коли через пронацистську програму її діяльність була заборонена судом. Це негативно вплинуло на інші крайні праві партії, які поступово припинили існування. Винятком був лише Загальнінімецький блок / Союз вигнаних та безправних, який задля досягнення мети об'єднав зусилля з Християнсько-демократичним союзом.

Розглянуто специфіку наступного періоду розвитку німецьких крайніх правих політичних партій, який припадає на 1953-1964 рр. У цей час вони зазнали поступової маргіналізації і єдиною партією, яка утримувала хоча б мінімальну увагу виборців, була Німецька імперська партія, електоральний результат якої коливався навколо 1%. Низький рівень підтримки виборців став причиною внутрішньопартійної кризи, яка проявилась через конфлікти між поміркованими і радикально налаштованими групами. Окреслено процес перетворення цієї партії в нову об'єднану крайню праву політичну силу під назвою Націонал-демократична партія Німеччини. Уже через рік після заснування партія продемонструвала порівняно високий рівень електоральної підтримки як на парламентських виборах (2%), так і на виборах до парламентів низки земель. Проте, і Націонал-демократична партія Німеччини зазнала тих же внутрішньопартійних проблем – конфліктів щодо лідерства та ідейно-ціннісних засад. Це стало причиною для поступової втрати представництва та зниження рівня електоральної підтримки. Так тривало до початку 80-х рр. XX ст., коли розпочався новий етап історії крайніх правих політичних партій не лише в Німеччині, а й в інших країнах Європи.

Охарактеризовано крайні праві політичні партії першого періоду в Австрії. Відзначено специфіку політичного життя цієї держави, яка полягає в існуванні трьох так званих «таборів» або груп політичних партій, кожна з яких представляє свою систему цінностей. До третього табору входили спочатку націоналістичні партії, а після Другої світової війни крайні праві політичні партії. Найбільш відома з них – Ліга незалежних, пізніше перейменована в Партію свободи Австрії. Як і в інших країнах, її електоральна популярність була доволі високою одразу після заснування. Зазначено, що дослідники даної проблематики пояснюють це наявністю ностальгічних настроїв у австрійському суспільстві та великою кількістю прихильників ідеології фашизму, а також тим, що у цій країні не пройшла така ж денацифікація як в Італії та Німеччині.

Після здобуття перших електоральних успіхів Партія свободи Австрії виявилась неспроможною зберегти і закріпити їх. На той момент між двома

найбільшими політичними партіями Австрії – Соціал-демократичною партією Австрії та Австрійською народною партією було досягнуто консенсусу і вони спільно перебували при владі, що не давало можливості для здобуття підтримки іншими політичними силами. Одним з варіантів виходу з цієї ситуації став перехід на ідеї лібералізму. Це стало підставою для зближення з Соціал-демократичною партією, з якою у 1983 р. було утворено коаліцію та спільний уряд. Однак такі ідеологічні трансформації та участь у урядовій коаліції були негативно сприйняті як суспільством, так і прихильниками партії. Всередині організації знову активізувались радикально налаштовані групи, які домоглись відставки голови партії і обрання на цю посаду Йорга Хайдера. З цього розпочався другий етап історії крайніх правих політичних партій в Австрії.

Обґрунтовано доречність віднесення крайніх правих політичних партій Франції до першої хвилі. Підтримка режиму Віші та пропагованих ним цінностей, яка збереглась і після завершення війни, сприяла приверненню уваги до крайніх правих у цій державі. Спочатку ідеї крайніх правих були внесені в суспільний дискурс громадсько-політичними організаціями, такими як «Молода нація», «Захід», «Новий порядок» тощо. На основі останньої і було у 1972 р. утворено найбільш відому французьку крайню праву партію Національний фронт. Метою її заснування була інтеграція представників різноманітних організацій і рухів. Це дозволило одразу ж сформувати власну базу прихильників та членів, але з іншого боку зумовило фрагментацію партії та жорстку внутрішньопартійну боротьбу. Як наслідок, на початку своєї історії партія демонструвала дуже низький рівень підтримки – менше 1%.

Ситуація змінилась після вирішення внутрішньопартійних суперечностей та консолідації влади у руках Голови партії Жана Марі Ле Пена. Його опоненти були змушені навіть вийти з партії, утворивши власну – Партію нових сил. Будучи ідеологічно та організаційно близькими, партії конкурували між собою і перевагою останньої була відкритість до партнерства з правими та правочентристськими політичними партіями, в той час як Національний фронт наголошував на своїй антисистемності. Після занепаду Партії нових сил Ле Пен перейняв цю стратегію, що і дозволило Національному фронту здійснити електоральний прорив. Це стало початком другого етапу історії крайніх правих політичних партій у Франції.

Додатково висвітлено специфіку першого етапу історії крайніх правих у Швеції, які також розглядаються у межах даного дисертаційного дослідження. У даному випадку мова йде про партії, які виникли та функціонували до початку міграційної кризи. До крайніх правих політичних партій першого періоду у Швеції можна віднести Прогресивну партію та партію Збережемо Швецію шведською. Враховуючи, що через належність до соціалістичного табору Угорщина не мала розвинутої партійної системи аж до кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст., ця країна у даному контексті не розглядалась.

Виокремлено дві групи чинників, які сприяли зростанню рівня підтримки крайніх правих політичних партій під час другого етапу їх історії. Цей етап розпочався у 80-х рр. XX ст. і продовжується досі. Перша група чинників, які сприяли радикалізації електоральних преференцій, стосується трансформацій, що відбулись у суспільно-політичному житті більшості держав світу. Швидкі зміни у

всіх сферах викликали відчуття незахищеності перед новими викликами, в той час як традиційні політичні партії такі нагальні для виборців питання як імміграція, глобалізація, мультикультуралізм та ін. часто ігнорували або виявлялись неспроможними розробляти та втілювати в життя ефективні стратегії їх розв'язання.

Розглянуто групи виборців, найбільш схильних підтримувати крайні праві політичні партії в реаліях постіндустріального суспільства – вразливі верстви населення (безробітні), робітники низькокваліфікованої та некваліфікованої праці, малий бізнес та фермери, молодь. Оскільки в сучасних умовах змінюється структура та потреби ринку праці, робітники низькокваліфікованої та некваліфікованої праці втрачають робочі місця та не мають перспективи знайти інші. Це використовують крайні праві, які персоніфікують цю проблему, пропонуючи представникам даної соціально-економічної групи в якості мішені мігрантів та біженців, які забирають у них роботу. Скорочення програм державної соціальної допомоги у другій половині ХХ ст. негативно позначається на добробуті і вразливих верств населення. Розглядаючи біженців та мігрантів як загрозу, яка створює додаткове навантаження на бюджет, вразливі верстви населення також схильються до підтримки крайніх правих, позитивно реагуючи на їх ідеї «шовінізму у сфері соціальної політики» (при визначенні реципієнтів соціальної допомоги абсолютна перевага має надаватись «своїм»).

До потенційного електорату крайніх правих політичних партій віднесено і представників малого бізнесу – фермерів, власників невеликих крамниць, кафе і ресторанів, агенцій надання послуг, майстерень. Їх мотивація підтримувати крайніх правих базується на відчутті загрози від глобалізації, яка проявляється у неможливості конкурувати з великими транснаціональними корпораціями. Не маючи змоги суттєво здешевлювати свою продукцію (через збільшення обсяги виробництва, перенесення його у держави з дешевшою робочою силою та сировиною), малий бізнес стає менш привабливим для населення. Для вирішення цієї проблеми крайні праві пропонують впровадження політики державного протекціонізму через введення квот на імпорт, сприятливу податкову політику, популяризацію національного продукту, мінімальне втручання і регулювання бізнесу тощо. Молодь як складова електорату крайніх правих в країнах Європи схильна до підтримки цієї групи політичних партій через відчуття відчуження та соціальної ізоляції, поширені в останні десятиліття ХХ ст. внаслідок руйнування традиційних соціальних зв'язків та кризи громадського суспільства. Молодь почала активно шукати можливостей для наповнення власного життя певним сенсом, який і пропонують крайні праві політичні партії, що відстоюють ідеї сильної національної держави та відчуття належності до нації.

Підкреслено, що будь-яка соціальна група може віддати перевагу крайнім правим у разі домінування в суспільстві протестних настроїв. Будучи антисистемними, ці політичні сили виступають проти існуючої політичної системи, наголошуючи на некомпетентності та неспроможності традиційних партій вирішити суспільні проблеми. Зниження рівня довіри до політиків, партій та інституцій через їх неефективність, причетність до зловживань та скандалів відвертає електорат від них і сприяє підтримці крайніх правих, які позиціонують себе як інші.

Відзначено, що вести мову про взаємозв'язок між радикалізацією електоральних преференцій та суспільно-політичним явищем чи процесом та необхідно з врахуванням не лише наявності останнього, а й того, яким є його сприйняття. Якщо рівень толерантності високий навіть за умови дійсного засилля мігрантів, ймовірність підтримки крайніх правих політичних партій знижується. Якщо темпи імміграції залишаються повільними, однак вона уже сприймається як серйозна проблема, хоча для цього немає об'єктивних підстав, вірогідність підтримки крайніх правих зростає.

Наголошено, що підтримка крайніх правих політичних партій у суспільстві не завжди означатиме електоральний успіх (прихильники можуть не перетворюватись у виборців). На заваді його здобуттю може стати низка інституційних умов. Найочевиднішим є вплив виборчої системи на ймовірність голосування за крайніх правих. Найбільш сприятливою для даної групи партій вважається пропорційна система. Маючи незначну підтримку, політична партія може одержати представництво у місцевому чи національному представницькому органі, що дає їй платформу для подальшого здобуття популярності. Перешкодою тут може стати виборчий бар'єр. Складніше здобувати електоральні успіхи у мажоритарних системах. Відповідно до М. Дюверже, мажоритарна система відносно більшості сприяє формуванню двопартійності. Оскільки для здобуття перемоги достатньо набрати більше, ніж інші кандидати, політичні партії змагаються на чітко структурованому електоральному полі, намагаючись зберегти голоси прихильників та здобути виборців конкурентів. Електорат вимушений мислити стратегічно, розуміючи, що віддаючи голос за третю політичну силу, шанси якої на здобуття навіть мінімального представництва надто низькі, він забирає підтримку в однієї з двох основних політичних партій, до якої схиляється більше. За мажоритарної системи абсолютної більшості будь-яка нова політична сила може спробувати свої шанси у першому турі, а виборці – віддати за неї свій голос, не хвилюючись про те, що потенційно вони сприяють перемозі «більшого зла», забираючи голоси в «меншого». Однак новим і невеликим партіям дуже складно потрапити до другого туру виборів.

Виокремлено інші правила проведення виборчого процесу, які впливають на рівень електоральної успішності крайніх правих політичних партій. На етапі висунення кандидатів перешкоди можуть створюватись через процедури реєстрації політичних партій або жорстку регламентацію внутрішньопартійного життя. Якщо держава висуває цілу низку вимог, які необхідно виконати для офіційного утворення партії (наприклад, збір підписів з дотриманням географічного представництва тих, хто підписується), новим політичним партіям, в тому числі крайнім правим, може бути складно їх дотримуватись через відсутність на початку діяльності необхідної фінансової та організаційної спроможності. Суттєвою перешкодою для функціонування крайніх правих може стати висунення спеціальних вимог щодо ідеології. Їх погляди легко можна трактувати як заклик до насильства, расових, етнічних, релігійних чи інших протистоянь і заборонити діяльність партії. Така заборона чи, навіть, взяття партії під нагляд відповідних органів, негативно впливає на її електоральну успішність.

Серед інших інституційних перешкод виокремлено ті, які стають на заваді потраплянню партії до виборчого бюлетеня. Сюди віднесено вимоги щодо збору підписів, особливо якщо вона стосується не всіх, а лише нових учасників виборчого процесу, виборчу заставу, доступ до необхідних ресурсів тощо. Чим рівніший доступ до необхідніших ресурсів та пропорційніший розподіл мандатів, тим більшими є шанси крайніх правих здобути електоральні успіхи. Проте, для закріплення цього успіху та поступової інтеграції в партійно-політичну систему країни важливі також і такі характеристики політичної партії як наявність сильного лідера, розвиненої організаційної структури, достатнього фінансування для ведення діяльності тощо, які також відносять до інституційних передумов радикалізації електоральних преференцій. Зокрема, охарактеризовано модель лідерства, яку вважають оптимальною для крайніх правих. Відповідно до неї, партією має керувати харизматичний лідер, який представлятиме її у засобах масової інформації та комунікації з виборцями, і організатор, головним завданням якого буде побудова і належне функціонування партії. Це може бути і одна особа, проте, ефективніше, коли «зовнішнім» і «внутрішнім» лідерами є, наприклад, голова партії і секретар.

У третьому розділі дисертації **«Специфіка ідеологічно-ціннісних засад європейських крайніх правих політичних партій»** детально та всебічно представлено ідеологію даної групи політичних партій. Охарактеризовано фашизм як систему ідей та підкреслено подібності та відмінності між ним і цінностями крайніх правих. Серед спільних ідей – відстоювання сильної держави, авторитарного лідера, єдності народу, захисту національної ідентичності. Різниця полягає у практичному втіленні цих ідей та ставленні до методів діяльності і досягнення цілей. Представлено найбільш відомі підходи до висвітлення специфіки ідеології крайніх правих. Так звана «переможна формула» Г. Кітшеля та Е. МакГена полягає у тому, що ймовірність електорального успіху вища за умови відстоювання ними ідей вільної ринку в економіці, авторитаризму в політиці та етноцентризму в суспільних відносинах. Економічні погляди повинні залишатись правоцентристськими, оскільки рух «вліво» матиме негативні наслідки для рівня електоральної привабливості. К. Мудде виокремлював три головні складові ідеології крайніх правих: натовізм, авторитаризм та популізм.

Зазначено, що у даному дисертаційному дослідженні ідеологія крайніх правих політичних партій характеризуватиметься за сферами суспільного життя: демократія і внутрішня політика держави, економіка і соціальна держава, суспільні відносини і зовнішня політика держави. Для представлення ідей та поглядів цих партій було розглянуто програмні документи крайніх правих у п'яти країнах – Німеччині, Австрії, Франції, Швеції та Угорщині.

Наголошено, що погляди крайніх правих політичних партій на управління державою і внутрішню політику відзначаються їх відданістю прямій демократії, наданням переваги порядку перед свободою та антисистемністю. Антисистемність проявляється не просто через критику тих, хто знаходиться при владі (партії і політики перетворились в закриті, елітарні та корумповані структури, які ставлять власні інтереси вище за інтереси народу), а через переконання, що система схильна до самовідтворення, тому має відбуватись її трансформація через впровадження інструментів прямої демократії – референдуму, права законодавчої ініціативи та

можливості відкликати своїх представників. Усунення проміжних ланках у процесах прийняття рішень, особливо з найбільш значимих для суспільства питань, є важливим кроком перетворення демократії на дійсну владу народу. Найбільше уваги приділено референдуму. Його порівняно легко впровадити, разом з тим, він може надати народу доволі широкі можливості і повноваження. Тому необхідно розширити сфери його застосування і спростити процедуру організації. Референдум слід проводити не лише щодо питань, які прямо стосуються суверенітету держави, а й будь-яких інших, які розглядаються виборцями як важливі та потребують врахування їх позиції. Впровадження інструменту референдуму слугуватиме додатковим запобіжним механізмом для протистояння корумпованій еліті.

Визначено погляди крайніх правих на взаємозв'язок свободи та порядку з наданням переваги останньому. Нерозуміння такого взаємозв'язку, стверджують крайні праві, це головний недолік сучасної демократії. Держава стала надто слабкою і неспроможною захистити свій народ від численних внутрішніх та зовнішніх загроз через надмірне побоювання свідомо чи несвідомо порушити свободу і права людини. Одним з шляхів забезпечення порядку є створення ефективно діючих програм запобігання злочинності та боротьби з нею. Профілактика злочинів, особливо дрібних, може виконуватись через запровадження практики нульової толерантності. Здійснюючи правопорушення, людина чи група людей створює загрозу не лише тим, кого вона безпосередньо зачіпає (жертви та постраждалі), а й суспільству в цілому. Покарання повинні бути жорсткими, а пом'якшувальних обставин має бути якнайменше. Центром системи охорони правопорядку необхідно зробити жертву, інтереси якої мають переважати прагнення до більшої гуманності чи толерантності. Важливо створити належні умови для роботи правоохоронних органів: забезпечити їх незалежність від політичного впливу та збільшити фінансування. Поліція краще функціонуватиме, коли бачитиме реальний результат своєї роботи, тому слід побудувати достатню кількість в'язниць, щоб відсутність умов для утримання злочинців не слугувала виправданням для пом'якшення винесених вироків.

Переконання щодо домінування порядку над свободою в ідеології крайніх правих політичних партій може поєднуватись з ідеями нативізму. Найяскравіше це представлено у програмі Руху за кращу Угорщину, де велика увага приділяється так званім «злочинам циган», правопорушенням, особливо поширеним у місцях компактного проживання ромів. Для боротьби з цим явищем партія закликає до створення спеціального підрозділу поліції. Мігранти також розглядаються як джерело підвищення рівня злочинності. Це пояснюється тим, що цінності та правила поведінки спільнот, до яких вони прибувають, залишаються для них чужими, і у них не формується відчуття належності, яке, своєю чергою, не створює моральний обов'язок та психологічні бар'єри щодо непорушності закону та порядку. Тому крайні праві можуть закликатися до запровадження суворішого контролю за місцями збору мусульман з метою своєчасного вияву і запобігання тероризму та зменшення кількості правопорушень.

Відзначено, що крайні праві базують свої погляди на економіку і соціальну державу на ідеї національної солідарності. На відміну від традиційних партій, ці політичні сили приділяють менше уваги цій проблематиці, однак і вона присутня у

їх програмних документах. Крайні праві підтримують соціальну ринкову економіку на протигагу повністю вільному ринку – держава має мінімізувати свій вплив на економічні відносини, але не має залишатись повністю осторонь. Добробут народу в цілому складається з добробуту його окремих представників, тому головне призначення економіки – сприяти процвітанню народу як цілого, а отже кожного його члена. Соціальна політика держави повинна бути достатньою, щоб захищати людину від несприятливих обставин, але не надмірною, щоб не ставати на заваді розвитку ініціативи і не сприяти соціальному паразитуванню. Соціальне шахрайство слід виявляти і суворо карати, оскільки це не просто економічний злочин, він підриває засади співжиття народу в межах однієї держави. Особливу увагу крайні праві приділяють соціальному шахрайству серед «чужинців», яке позначається терміном «welfare chauvinism». Оскільки втрати державного бюджету необхідно скоротити, доводиться робити вибір – підтримувати громадян своєї країни (пенсіонерів, безробітних, сімей з маленькими дітьми) чи чужинців (біженців, іммігрантів, шукачів притулку). Збереження щедрої соціальної політики можливе через можливе через визнання належності до народу як обов'язкового критерію при призначенні соціальної допомоги.

Відзначено, що, враховуючи свою електоральну базу, крайні праві політичні партії підтримують ідею щодо максимального зниження податків і проведення максимальної дерегуляції у сфері підприємництва. Створення бюрократичних перешкод гальмує розвиток економіки, змушуючи бізнес витрачати цінні ресурси не на розвиток виробництва чи впровадження нових технологій, а на виконання вимог, які часто є абсурдними. Податкова система має бути зрозумілою та простою, щоб будь-яка людина без спеціальної освіти і підготовки змогла підрахувати, скільки необхідно сплатити податків і куди вони будуть спрямовані. Податків має бути рівно стільки, скільки справді необхідно для належного функціонування системи, при цьому, постійно прагнучи до їх мінімізації. Підтримка підприємництва має здійснюватись і через захист національного виробника. Протекціонізм потрібен малому та середньому бізнесу і фермерам, які не можуть транснаціональними компаніями, лише втрачаючи прибутки, в той час як останні постійно збагачуються. Користь від розвитку саме малого та середнього бізнесу буде набагато вищою, оскільки він створює робочі місця для мешканців країни та інвестує свої прибутки у національну економіку, а не вивозить їх туди, де можна сплачувати менші податки.

Зазначено, що в основі поглядів крайніх правих на суспільні відносини лежать ідеї нативізму. Нативізм як уявлення про те, що держава має бути населена членами народу, оскільки будь-які «чужі» для нього елементи несуть фундаментальну загрозу його гомогенності, став підґрунтям для виокремлення крайніми правими груп ворогів народу. Для їх характеристики використано підхід К. Мудде. Перша група – вороги, які перебувають в межах держави і належать до народу. Сюди відносять соціальних шахраїв, осіб, що вживають наркотики, людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Серед найбільших ворогів, які знаходяться всередині народу та держави, виокремлено національну еліту. Саме з її неправильною та неефективною діяльністю пов'язується виникнення головних проблем сучасного суспільства, в тому числі і імміграції.

Друга група ворогів перебуває всередині держави, але не є частиною народу. У її межах можна знайти відмінності між крайніми правими з держав Західної та Центральної і Східної Європи. Для перших більш притаманний розгляд у якості таких ворогів іммігрантів, що пояснено вищим рівнем міграції, аніж у центрально та східноєвропейських країнах, де важливим питанням внутрішньої політики залишаються взаємовідносини народу з різноманітними етнічними меншинами, що проживають тут. Зазначено, що не всі іммігранти вважаються ворогами. Ставлення до представників інших європейських країн, які прибувають до держави легально, спроможні самотійно забезпечити свій добробут і яким легко адаптуватись до місцевих звичаїв та традицій, позитивне, в той час як біженці та мігранти з решти світу сприймаються негативно. Розглядаючи ворогів, крайні праві наголошують на необхідності максимального обмеження рівня міграції, аж до повної заборони, особливо для тих груп мігрантів, які не спроможні пройти асиміляцію, зокрема мусульман. Для східноєвропейських партій таким ворогом часто стають етнічні меншини, які проживають на території їх країн. Часто це стосується етнічних меншин, тісно пов'язаних з народом сусідньої країни, де вони домінують, або тих, які представляють групу, що раніше домінувала у державі (російськомовні меншини у більшості пострадянських країн). Ще одним яскравим прикладом ворогів серед етнічних меншин можуть слугувати роми. Негативне ставлення до них особливо поширене у програмах крайніх правих у тих країнах, де меншини ромів особливо великі – Угорщина, Польща, Чехія, Румунія, Болгарія та Румунія.

До групи ворогів, що належать до народу, але перебувають поза державою, як правило, включають співгромадян, що тимчасово виїхали за кордон для навчання, роботи чи проживання. Сюди відносяться політики, митці, дослідники, спортсмени тощо, які, будучи поза межами держави, критикують її політичний курс. Прикладом часто є футболісти, що виступають за іноземні футбольні клуби, перебувають у «податковому раю», не сплачуючи податки на користь рідної країни, не беруть солідарної участі у житті суспільства, але дозволяють собі жорстку критику існуючої влади, реформ, що здійснюються, чи політики держави, представники міжнародних організацій, яких звинувачують в прагненні обмежити національний суверенітет та перейняти частину повноважень держави на себе. До групи ворогів, які перебувають поза межами держави, але належать до народу, можуть відносити і мешканців територій, які раніше входили до держави і на які залишилися певні територіальні претензії. Якщо ці етнічні групи інтегруються в те суспільство, куди вони сьогодні відносяться, а не ідентифікують себе з колишньою імперією, вони можуть вважатись зрадниками національних інтересів, а отже, ворогами. Ця група ворогів не має конкретних та постійних проявів, оскільки персоналії тут можуть змінюватись, а тому вона частіше з'являється в партійній риториці, передвиборчих гаслах, виступах і промовах представників партії і т.д.

Четверта група ворогів – вороги, які не належать до народу і не перебувають на території країни. Сюди включаються як конкретні індивіди, діяльність яких може розглядатися як загроза для держави або цілі країни (зазвичай, сусідні, ті, з якими складні чи напружені відносини). Для країн, які знаходяться по сусідству з Німеччиною, характерні антинімецькі настрої через страх, що ця країна зберігає прагнення підкорити їх. Для східноєвропейських крайніх правих політичних партій

більш притаманними є русофобські настрої, які теж базуються на досвіді минулого та боязнь його повернення. Однак частина східноєвропейських крайніх правих, навпаки, вважає Росію другом, який допомагатиме їм протистояти ще більшим ворогам – США та міжнародним організаціям, які їм підкоряються. До цієї групи ворогів відносять міжнародні організації (наприклад, ООН, Світовий банк), які, на думку крайніх правих, представляють чужі для народу інтереси, прагнуть обмежити його суверенітет і нав'язати йому свою волю. Міжнародні організації характеризуються як такі, що маніпулюють національною політичною елітою з метою прийняття нею рішень, які були б вигідні для транснаціональних корпорацій.

Окреслено погляди крайніх правих політичних партій на зовнішню політику і виокремлено дві головні проблеми, присутні у переважній більшості їх програм – глобалізація та євроінтеграція. Глобалізація визначається як руйнування політичних, економічних, соціальних, інформаційних, культурних та інших кордонів між державами і поступове формування взаємозалежності через їх зближення. Позитивні наслідки глобалізації ігноруються, натомість, крайні праві зосереджуються на тих загрозах, які вона створює: втрата народом унікальної культури та ідентичності через сприяння мультикультуралізму, зростання темпів імміграції, підвищення рівня безробіття, загострення соціальних проблем і т.д. Характеризуючи негативний вплив глобалізації на сферу економіки, крайні праві політичні партії говорять про загрозу домінування транснаціональних корпорацій, наслідком якого є експорт робочих місць у менш розвинуті країни, безробіття громадян європейських держав, що вимагають належних умов роботи і гідної оплати, а отже, не можуть конкурувати з робітниками, вимушеними погоджуватись на мінімум через відсутність вибору. Ще більшу небезпеку глобалізація створює у сфері культури, оскільки вона руйнує відчуття належності до народу та спільної ідентичності. Культурна глобалізація передбачає уніфікацію культурних продуктів, що для крайніх правих політичних партій означає подальшу американізацію способу життя. У політичній сфері загроза глобалізації, на думку крайніх правих політичних партій, йде від Сполучених Штатів Америки, які використовують її для просування своїх інтересів у всьому світі через надання дедалі ширших повноважень міжнародним інституціям і організаціям.

Окрема увага в рамках цієї проблематики приділяється питанню інтеграції європейських держав. За своїм ставленням до ідеї існування Європейського Союзу та його подальшої розвитку крайні праві, зазвичай, відносяться до євроскептиків. Більшість з них розглядають Європу як простір спільної культури, історії, цінностей та релігії, а тому формування ЄС як крок до інтеграції характеризується як важливий і потрібний. Об'єднана Європа має стати Європою народів, де кожна країна цінуватиметься за її унікальність, а співпраця відбуватиметься лише в тих сферах, де це потрібно і корисно. У всьому іншому держави-члени зберігатимуть свій суверенітет та самостійно прийматимуть рішення. Європейські спільні інституції уже надто затратні для економік окремих країн (це один з основних елементів критики напряду, в якому ЄС розвивається сьогодні), тому будь-яке розширення повинно ретельно зважуватись та перевірятись на доцільність.

У четвертому розділі «Зростання електоральної підтримки крайніх правих партій в країнах Європи» представлено рівень підтримки крайніх правих

політичних партій в п'яти європейських країнах протягом другого етапу їх історії. Обґрунтовано, чому в рамках дослідження проаналізовано саме обрані країни. Серед держав, де крайні праві виникли одразу після Другої світової війни, увагу приділено Німеччині, Австрії та Франції. Зазначено, що італійські крайні праві не входять до цього переліку через надто нестабільну партійно-політичну систему і надто коротке політичне життя партій (часто з'являються і швидко зникають, схильні змінювати свої ідеологічні засади), тому вивчення цієї країни не сприятиме продукуванню узагальнених висновків. Німеччина важлива для даного дослідження, враховуючи її історію. Голосування за крайніх правих тут часто пов'язується з ностальгією за нацизмом, тому навіть ті, хто підтримує ідейно-ціннісні засади цієї групи партій, намагаються бути максимально обережними у висловленні такої підтримки, що і призводить до одержання низьких відсотків на виборах. Водночас, вплив німецьких крайніх правих політичних партій на політичний порядок денний є доволі високим.

Партія свободи Австрії та французький Національний фронт є найбільш відомими крайніми правими політичними партіями Європи. Незважаючи на значні відмінності, обидві партії вважаються взірцевими для інших крайніх правих політичних сил, які орієнтуються на їх ідеологію, стратегію діяльності тощо. З країн, де крайні праві політичні сили з'явилися дещо пізніше, на межі XX – XXI ст., буде розглянуто Швецію та Угорщину. Швецію довгий час вважали винятком з правил, оскільки в інших північноєвропейських країнах крайні праві здобули популярність значно раніше. Проте сьогодні партія Шведських демократів є однією з найвпливовіших в країні і стала невід'ємною частиною її партійно-політичної системи та поступово підвищує свій рейтинг і надалі. Угорщина також відзначається посиленням крайнього правого Руху за кращу Угорщину протягом останніх років. Ця країна є важливою для України і з геополітичного погляду, оскільки дана партія відверто підтримує політику Російської Федерації щодо анексії Криму та збройного конфлікту на Сході України.

Охарактеризовано другий етап розвитку крайніх правих політичних партій в Німеччині на прикладі Націонал-демократичної партії Німеччини, Німецького народного союзу, партії Республіканці та Альтернативи для Німеччини. Зазначено, що у кінці 80-х – на початку 90-х рр. Націонал-демократична партія Німеччини залишалась маргіальною і практично не була представлена в органах влади різного рівня. У той час їй довелося конкурувати з двома новими крайніми правими політичними силами – Німецьким народним союзом та партією Республіканці. Це змусило Націонал-демократичну партію Німеччини остаточно відійти від поміркованих позицій та зосередитись на імміграції. Коли це не дало результату, партія спробувала об'єднати зусилля з Німецьким народним союзом. Ця співпраця була взаємовигідною, оскільки Націонал-демократична партія Німеччини мала розгалужену організаційну структуру, мережу членів і прихильників, а Німецький народний союз не був представлений на місцях, але мав широкі фінансові ресурси.

З 1996 р. починається нова сторінка в історії партії, пов'язана зі зміною керівництва. Новообраний голова Удо Фойгт зумів консолідувати партію і вона поступово почала здобувати електоральні успіхи на місцевому рівні і покращувати результат на виборах до національного парламенту. Сучасне становище Націонал-демократичної партії Німеччини неоднозначне. Саме ця політична сила була

найбільш помітною у 2010-2013 рр., вдало скориставшись зростанням суспільної уваги до проблеми імміграції. З іншого боку, вихід на політичну арену у 2013 р. Альтернативи для Німеччини призвів до зосередження електорату саме в руках останньої і втрату прихильників усіма іншими крайніми правими, в тому числі і Націонал-демократичною партією Німеччини.

Зазначено, що другий етап розвитку крайніх правих політичних партій в Німеччині пов'язаний з появою нових партій даного ідеологічного спрямування, серед яких і Німецький народний союз. Будучи заснованою відомими та впливовими в Німеччині особистостями, партія володіла достатнім фінансовим ресурсом, але так і не зуміла вибудувати сильну організаційну структуру. Це призвело до об'єднання зусиль з Націонал-демократичною партією Німеччини, однак цей союз не тривав довго. У кінці 80-х – на початку 90-х рр. Німецький народний союз залишався електорально маргінальним. Після розірвання угоди з Націонал-демократичною партією Німеччини ситуація на місцевому рівні дещо покращилась. Партія зосередила свою увагу на парламентах декількох земель, де її шанси були найвищими, що дозволило їй деякий час зберігати там представництво. Однак загалом падіння популярності Німецького народного союзу розпочалось ще з 1994 р., коли партія не змогла взяти участі в парламентських виборах через фінансові труднощі. Це відвернуло потенційних виборців, впав інтерес та увага до політичної сили, скоротилась кількість членів. Всього у виборах до національного парламенту партія брала участь лише двічі, продемонструвавши низькі результати, які їй так і не вдалось покращити. Незважаючи на окремі випадки успіху, партія почала поступово втрачати підтримку і на рівні земель. Як наслідок, з 2009 р. розпочався процес припинення діяльності Німецького народного союзу і офіційно вона перестала існувати у травні 2012 р.

Зниження рівня підтримки Націонал-демократичної партії Німеччини та Німецького народного союзу пов'язують як з внутрішніми причинами (конфлікти, відсутність належних ресурсів тощо), так і зі зростанням конкуренції серед крайніх правих політичних партій у Німеччині у цей період. Зокрема, у 1983 р. виникла ще одна політична сила даного ідеологічного спрямування – партія Республіканці. На початку своєї діяльності партія зосереджувала всю свою увагу на питанні об'єднання Німеччини, яке вона визначила в якості своєї головної мети. Це дозволило здобути електоральні успіхи, незважаючи на внутрішні конфлікти щодо ідеології і стратегії діяльності між засновниками партії. Отримане завдяки цьому фінансування було спрямовано на розбудову організаційної структури, що стало фундаментом для подальшого розвитку. Однак Республіканці, традиційно для крайніх правих, не спромоглись зберегти несподівану прихильність виборців. Зниження рівня підтримки пояснено ще й тим, що основне завдання, яке партія ставила перед собою (об'єднання Німеччини) було досягнуто, але Республіканцям не вдалось скористатись цим і всю славу отримали правоцентристи, які перебували при владі. Негативним фактором, який вплинув на рівень популярності партії, стало її потрапляння під нагляд Офісу захисту Конституції. Електоральні невдачі та втрата репутації через звинувачення в екстремізмі призвели до нової хвилі типових для крайніх правих у таких випадках внутрішньопартійних конфліктів. Повернути прихильність виборців виявилось практично неможливо. Протягом 90-х рр. рівень

підтримки Республіканців коливався навколо 2-3%, у 2000-х рр. результати погіршилися ще більше і партія здобувала в середньому близько 1% голосів на земельних виборах і ще менше на виборах до Бундестагу. Оновлення стратегії, тимчасові об'єднання з іншими крайніми правими також не мали позитивних електоральних наслідків і, хоча партія існує і досі, вона перетворилась на маргінальну політичну силу.

На сьогодні найбільш популярною в Німеччині залишається новостворена крайня права політична партія Альтернатива для Німеччини, заснована 2013 р. Партію було створено групою інтелектуалів, які виступали проти тогочасного формату участі Німеччини в Європейському Союзі (надання фінансової допомоги Греції, участь у зоні євро тощо). Незважаючи на те, що установчий з'їзд відбувся за кілька місяців до виборів, Альтернатива для Німеччини змогла швидко організувати регіональну мережу та належним чином підготувати кандидатів. Вдало було обрано і головні питання, на яких будувалась партійна риторика. Наслідком цього став високий результат як на виборах до земельних парламентів, так і до Бундестагу (4,7%). У 2014 р. сімох представників партії було обрано до Європейського Парламенту. На відміну від інших крайніх правих, Альтернатива для Німеччини не лише зуміла зберегти цей результат, а й з того часу лише покращує його. У кожних виборах, в яких вона брала участь, партія здобувала представництво. Зростанню її популярності не завадили і традиційні для нових крайніх правих внутрішні конфлікти і суперечки за лідерство. Як наслідок, сьогодні саме Альтернативу для Німеччини вважають найбільш успішною крайньою правою політичною силою цієї держави та прогнозують подальше зростання її популярності.

Початок другого етапу розвитку крайніх правих політичних партій в Австрії пов'язують з обранням на посаду голови найбільшої політичної сили цього ідеологічного спрямування – Партії свободи Австрії – Йорга Хайдера у 1986 р. Обрана ним стратегія діяльності та повернення партії на позиції крайньої правої ідеології стали підґрунтям для остаточного подолання маргінальності і здобуття дедалі більших електоральних успіхів. Саме у той час у суспільстві відбувалась поступова зміна настроїв – дедалі більше австрійців відмовлялись від підтримки політики консенсусу між двома найбільшими політичними партіями, що викликало потребу у справжній сильній опозиції, якою і почала позиціювати себе Партія свободи Австрії. Заслугою Й. Хайдера вважають і те, що він приділяв велику увагу побудові організаційної структури партії і підвищенню рівня фінансової забезпеченості. Будучи харизматичним лідером, Й. Хайдер спромігся здобувати прихильність нових виборців і долучати їх до партії.

Ідеологічне та організаційне оновлення Партії свободи Австрії за часів Й. Хайдера принесло результати. Протягом 1990-х рр. Партія свободи Австрії залишалась третьою в країні за кількістю виборців, що проголосували за неї до національного парламенту. Проте, на межі століть їй вдалось подолати цю тенденцію і у 1999 р. вона одержала 26,9% голосів та стала другою. Це дало можливість взяти участь у формуванні уряду спільно з Австрійською народною партією, яка посіла третє місце. Хоча Й. Хайдер не зайняв політичну посаду, входження крайніх правих до уряду було сприйнято негативно в Австрії та поза її межами (ЄС вперше в історії наклав санкції на країну-члена). Це зумовило падіння

підтримки Партії свободи Австрії та викликало внутрішньопартійні конфлікти, які завершилися розколом. Й. Хайдер та група його прихильників у 2005 р. покинули політичну силу та заснували власну під назвою Альянс за майбутнє Австрії.

Протягом другої половини 2000-х рр. дві крайні праві політичні партії Австрії конкурували між собою. Будучи ідеологічно та організаційно близькими, вони дезорієнтували електорат, що негативно вплинуло на рівень підтримки обох. Однак справжня конкуренція між Партією свободи Австрії та Альянсом за майбутнє Австрії тривала лише кілька років. Остання більшою мірою зосереджувала увагу на Каринтії, що дозволяло Партії свободи Австрії принаймні частково зберегти рівень підтримки в інших землях. Після загибелі Й. Хайдера в автомобільній аварії у 2008 р., Альянс за майбутнє Австрії втратив позиції, що сприяло зростанню популярності Партії свободи Австрії. Протягом 2010-2016 рр. її результат становить більше 20% на національному рівні та в середньому 20-30% на земельному рівні. У 2016 р. кандидат від цієї партії потрапив у другий тур президентських виборів та програв переможцю від Партії зелених Австрії менше половини відсотка.

Ще одна крайня права політична партія Австрії була заснована у 2012 р. канадським бізнесменом-мільярдером австрійського походження Франком Штронахом та отримала назву Команда Штронаха за Австрію. Головна її відмінність від Партії свободи Австрії та Альянсу за майбутнє Австрії полягає у тому, що вона здійснює головний акцент не стільки на імміграції та збереження національної ідентичності, скільки на антисистемності, а також на недосконалості і необхідності якомога швидшого реформування податкової системи. У перші місяці після заснування Команда Штронаха за Австрію зуміла здобути електоральні успіхи у низці земель. Успішною можна вважати і першу передвиборчу кампанію партії до національного парламенту, де вона здобула 11 мандатів. Однак на отримання даного результату було витрачено багато ресурсів, в тому числі особистих коштів Ф. Штронаха. Він вважав рівень підтримки незадовільним і недостатнім, що призвело до розчарування в політиці та виходу з партії уже в 2014 р. Його приклад наслідували і інші впливові політики, які повернулись до своїх попередніх партій або діяльності. Це послабило партію і хоча вона і досі існує, Команда Штронаха за Австрію дедалі більше поступається Партії свободи Австрії, яка продовжує монополізувати цю частину ідеологічного спектру держави.

Другий етап для французьких крайніх правих політичних партій також розпочинається з приходу на посаду лідера найбільшої крайньої правої політичної сили цієї держави – Національного фронту. Хоча офіційно Жан Марі Ле Пен було обрано раніше, саме у цей час йому вдалось зосередити усі повноваження з управління партією. Відбулась і зміна стратегії – Національний фронт став більш відкритим до співпраці з традиційними правими і правочентристськими політичними силами Франції. Це дало можливість здобути перші електоральні перемоги. Представників Національного фронту було обрано депутатами низки міських рад, що вважають початком електорального прориву. Подоланню маргінальності допомогла і тимчасова зміна традиційної для Франції мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості на пропорційну. Хоча рівень представництва партії впав після повернення мажоритарної системи абсолютної

більшості уже на наступних виборах, але з того часу кількість виборців, готових голосувати саме за Національний фронт, суттєво зросла.

Наслідком виборчої реформи стало погіршення стосунків між крайніми та традиційними правими – Національний фронт повернувся до звичної для себе стратегії антисистемності. У цей час відбулось подальше зміцнення партійної структури, зростала кількість членів партії. На початку 90-х рр. XX ст. Національний фронт зумів продовжити тенденцію до електорального зростання, однак у кінці десятиліття його успішний розвиток сповільнюється через внутрішні конфлікти між головою Жан Марі Ле Пеном та його заступником Бруно Мегре. Останній не погоджувався з рішенням щодо припинення співпраці з іншими політичними силами, вважаючи, що це дозволило Національному фронту здійснити електоральний прорив. Б. Мегре та група його прихильників вийшла з партії і заснувала власну під назвою «Національний республіканський рух». Розпочалась жорстка конкуренція двох крайніх правих політичних партій, до яких згодом додалися і низка інших. Враховуючи специфіку французької виборчої системи, така конкуренція мала негативний вплив на розвиток крайнього правого руху загалом. Наприклад, коли у 2002 р. на виборах президента Ле Пен потрапив у другий тур, перемігши у першому навіть діючого прем'єр-міністра Ліонеля Жоспена, Національний республіканський рух, замість підтримати кандидата зі схожими ідейно-ціннісними позиціями, навпаки критикував його. Це стало однією з причин занепаду цієї політичної партії.

Поява Національного республіканського руху, а згодом ще кількох крайніх правих політичних партій змусила Національний фронт переглянути свою стратегію діяльності та ідеологічні засади, здійснивши більший наголос на питанні імміграції. У перші роки після розколу партії її підтримка дещо впала, однак вона зуміла швидко відновитись. Характеризуючи себе як єдину політичну силу даного ідеологічного спрямування, яка має необхідний досвід, розвинену організаційну структуру, фінанси, Національний фронт позиціонував себе як найсильнішого кандидата, спроможного не просто брати участь у виборах, а й втілити після обрання свою програму в життя. Партія і до сьогодні зберігає лідерство серед крайніх правих у Франції та вважається однією з найвпливовіших партій цієї групи в Європейському Союзі загалом. Рівень її підтримки не зменшився і після відставки Ле Пена з посади голови, що відбулась у 2011 р. Партію з того часу очолює його донька Марін Ле Пен. у 2012 р. Національний фронт знову повернув собі представництво у національному парламенті, отримавши підтримку 13,6% виборців, що дало йому 2 депутатські мандати. У 2014 р. партія здобула 24,96% (майже 5 мільйонів) голосів на виборах до Європейського парламенту.

Крім Національного фронту сьогодні крайній правий спектр партійно-політичної системи Франції представляє також об'єднання Союз національних правих. Одна з партій, що входять до його складу – Національний республіканський рух – певний час діяла самостійно. Її було утворено внаслідок розколу Національного фронту та виходу з нього заступника голови партії Бруно Мегре. Його підтримала частина членів партії, в тому числі і тих, які перебували на виборних посадах різного рівня. Це допомогло Національному республіканському руху у проведенні перших передвиборчих кампаній, оскільки вона могла одразу ж

представити досвідчених кандидатів, які уже займають відповідні виборні пости. Однак партії так і не вдалось здобути бажану електоральну підтримку і після конфлікту на президентських виборах 2002 р. партія почала шукати можливостей для об'єднання з іншими крайніми правими політичними силами.

Наприкінці 2000-х рр. на політичну арену вийшли ще дві крайні праві політичні партії – Нові народні праві та Партія Франції. Будучи спочатку радикальними та вуличними організаціями, партії поступово прийшли до ідеї об'єднання зусиль крайніх правих політичних сил для створення противаги Національному фронту. Створення союзу розпочалось у 2010 р. з формування Координаційного комітету національного опору, і у 2011 р. було офіційно утворено Союз національних правих. До його складу увійшли Національний республіканський рух, Нові народні праві та Партія Франції. Союз бере участь у виборах, зокрема висував своїх кандидатів на президентські та парламентські вибори у 2012 р., однак його результати були доволі низькими.

Зазначено, що для тих держав, де крайні праві політичні партії почали з'являтися пізніше, більш характерна наявність однієї порівняно сильної крайньої правої політичної сили, яка домінує протягом певного часу, а тоді їй на зміну приходить нова, яка краще враховує потреби електорату та виклики, які можуть не отримувати належної уваги від попередньої. Ця нова політична сила практично повністю витісняє уже існуючу на той момент та займає її домінуюче місце у партійно-політичній системі держави. Яскравими прикладами таких політичних партій можуть бути крайні праві у Швеції та Угорщині.

Першою з шведських крайніх правих, яка змогла подолати маргіналізацію, і яку варто відносити до другого етапу розвитку цих партій була Нова демократія, заснована 1991 р. Зосередивши увагу на проблематиці імміграції, яка дедалі більше почала турбувати громадськість, та економічних питаннях, партія змогла здійснити електоральний прорив уже на перших виборах. Не менш важливим було і те, що вона позиціонувала себе як нова, абсолютно відмінна від існуючих у Швеції, альтернативна політична сила. Як і більшість крайніх правих політичних партій, які надто швидко після заснування стають електорально успішними, Нова демократія виявилась неготовою до здійснення парламентської діяльності. Основним способом привернення уваги партія вважала проведення політичних шоу та нетрадиційних для шведської політики заходів. Це призвело до того, що у засобах масової інформації та громадському дискурсі нових демократів перестали сприймати як серйозну політичну силу. Розпочались конфлікти і всередині партії, зокрема, між її лідерами. Наслідком стала втрата підтримки і поступова маргіналізація партії.

Починаючи з 2000-х рр. суспільні проблеми, які сприяли виникненню Нової демократії, загострилась ще більше, а питання імміграції так і не отримало належної уваги з боку традиційних партій, що і стало основою для поступового зростання ще однієї крайньої правої політичної партії Шведські демократи. Її історія бере свій початок ще з 1988 р. На першому етапі своєї діяльності партія в основному зосереджувалась на вуличних акціях і демонстраціях, де відверто використовувала нацистську символіку. Ця стратегія не принесла результатів, що змусило до її перегляду. Після ідеологічного оновлення та подолання внутрішньопартійних

конфліктів, партія поступово зуміла подолати маргіналізацію і на початку 2000-х рр. стала невід'ємною складовою партійно-політичного спектру Швеції.

Початком електорального прориву Шведських демократів вважають 2006 р. Вперше партія отримала представництво і на регіональному та місцевому рівнях. Не очікувавши такого результату, Шведські демократи виявились не готовими до успішної роботи зразу у багатьох напрямках, не всі посади були нею зайняті, деякі депутати подавали у відставку, інших виключали тощо. Проте, вони зуміли подолати цей період і уже в 2010 р. партія вперше потрапила до парламенту. З початком міграційної кризи електоральні позиції Шведських демократів лише посилились. На відміну від багатьох інших крайніх правих в європейських країнах, ця політична сила не втратила підтримку внаслідок перебування в парламенті протягом певного терміну. Хоча діяльність її депутатів і відзначилась низкою скандалів, вони не позначились на електоральній привабливості Шведських демократів. У 2014 р. партії не лише вдалось зберегти здобуте представництво, а й збільшити його практично по всій державі, ставши третіми в країні. Сьогодні підвищення рівня підтримки Шведських демократів лише продовжується.

Історія крайніх правих в сучасній Угорщині розпочинається з 1990-х рр., коли відбулись падіння соціалістичного табору та демократизація державного устрою, що сприяло виникненню та активному розвитку політичних партій. Перша партія даного ідеологічного спрямування – Угорська партія справедливості та життя – була заснована у 1993 р. У перші роки вона зосередила свою увагу на вуличній діяльності, проводячи активні антиурядові протести, що допомогло їй зрештою досягти впізнаваності і здобути достатній рівень підтримки для представництва у парламенті у 1998 р. Цього виявилось достатньо для формування власної парламентської групи, що надало партії додаткові преференції, в тому числі і фінансові. Однак, це не допомогло їй зберегти свій електоральний успіх і уже в 2002 р. Угорська партія справедливості і життя одержала 4,37% голосів та не подолати виборчий бар'єр. Саме у той час почав здобувати популярність Рух за кращу Угорщину, а Угорська партія справедливості і життя поступово стала маргінальною.

Зазначено, що найбільш впливовою угорською крайньою правою політичною партією є Рух за кращу Угорщину, заснований у 2003 р. Перші роки існування партія залишалась маловідомою, працюючи здебільшого над внутрішньою організацією, ідеологією тощо. Знаковим для партії став 2006 р., коли вона змогла скористатись скандалом у правлячій соціалістичній партії та привернути увагу виборців. Головним методом її діяльності стали вуличні акції та протести, які дозволяли їй ефективно донести свої ідеї до виборців. Саме для цього у 2006 р. було засновано напівмілітаристську організацію «Угорська варта». Після її заборони було утворено ще низку схожих організацій, які були невід'ємною складовою Руху за кращу Угорщину та однією з причин здобуття ним популярності.

У 2009 р. партія здійснила електоральний прорив, здобувши майже 15% голосів на виборах до Європейського парламенту. Наступного року їй вдалось не просто подолати передвиборчий бар'єр, а отримати 47 депутатських мандатів. У 2014 р. цей результат вдалось покращити ще більше. Важливими для Руху за кращу Угорщину стали довибори до національного парламенту у лютому 2015 р. На той момент перевага коаліції партії Фідеш та християнських демократів, яка утримувала

абсолютну більшість у парламенті протягом уже більше чотирьох років, полягала якраз в одному голосі. Перемога представника Руху за кращу Угорщину означала не просто додатковий мандат для цієї партії, а була стратегічно важливою, оскільки дозволила зруйнувати цю більшість та продемонструвати падіння громадської підтримки правлячої коаліції. Сьогодні Рух за кращу Угорщину залишається найбільш впливовою політичною партією цієї країни.

Охарактеризовано електоральний вимір європейських крайніх правих та зазначено спроби об'єднання їх зусиль на рівні загальноєвропейських інституцій, зокрема, Європейського Парламенту. Виокремлено причини, які стають на заваді утворенню стабільної та дієвої транснаціональної партії – специфіка ідеології крайніх правих, існування низки питань, щодо яких є суттєві розбіжності (як правило, пов'язаних з територіальними межами держав та «справедливими» кордонами), складність обрання єдиного формату діяльності і ймовірність несприйняття об'єднання партій націоналістичного спрямування на рівні Європи, відсутність досвіду об'єднання через вимушену ізоляцію всередині країни. Розглянуто такі загальноєвропейські об'єднання як «Євронат» (Європейський національний союз), Європейський національний фронт, Альянс європейських національних рухів, Європейський альянс за свободу. Охарактеризовано спроби формування єдиної фракції крайніх правих у Європейському Парламенті та наголошено, що і до сьогодні представники цієї групи партій розділені між двома політичними групами – власне крайніми правими та євроскептиками.

У п'ятому розділі **«Ідеологічна та електоральна складові українських крайніх правих політичних партій»** детально охарактеризовано історію та сучасний стан крайніх правих політичних партій в Україні. Виокремлено два етапи становлення українських політичних партій даного спрямування. Перший з них бере свій початок з кінця 80-х рр., коли тут почали створюватись крайні праві політичні сили. У 1990 р. було засновано Українську національну асамблею. Вона одразу розпочала активну вуличну діяльність, що було незвичним для того часу і привернуло увагу громадськості та ЗМІ. Після так званого путчу партія утворила напіввійськове формування для захисту території України у разі небезпеки – Українську національну самооборону. За часів незалежності Українська національна асамблея продовжувала використовувати протести, маніфестації тощо для здобуття впізнаваності, проте, це не вдалось перетворити в електоральну підтримку. У 1994 р. лише один представник партії пройшов до Верховної Ради України за результатами виборів в одномандатному окрузі. Це призвело до внутрішньопартійних конфліктів і виходу з політичної сили її засновника Дмитра Корчинського. Незважаючи на це, партія і надалі вела звичну для неї діяльність, що дозволило їй потрапити до організаційного ядра під час «Україна без Кучми» у 2000-2001 рр. та Помаранчевої революції 2004 р. Але збільшення впізнаваності так і не стало підставою для електоральних успіхів і протягом першого етапу історії українських крайніх правих партія здобувала менше 1% голосів виборців.

Охарактеризовано ще одну відому українську крайню праву політичну партію – Конгрес українських націоналістів (1992 р.). Ця політична сила діяла менш радикальними методами. Їй практично не була притаманною участь у вуличних акціях та маніфестаціях, особливо тих, що супроводжувались застосуванням

насильства. Це вважають однією з причин її більшої електоральної успішності. У 1994 р. п'ять представників партії було обрано до парламенту. Проте, цей результат не вдалось зберегти. Будучи найбільш поміркованою серед українських крайніх правих, партія не приваблювала молодь як основну ядро електорату партій даного спрямування, що призвело до падіння її підтримки. Більш вдалимими були і політичні союзи цієї партії. У 2002 та 2006 рр. вона входила до блоку партії «Наша Україна», який на той момент був найбільш рейтинговим, однак, після падіння популярності цього об'єднання втратив підтримку і Конгрес українських націоналістів.

До українських крайніх правих політичних партій першого етапу віднесено і Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (спочатку – Соціал-націоналістична партія України). Ця партія вважається найбільш успішною протягом обох періодів функціонування крайніх правих в Україні. Її історія розпочалась ще з 1991 р., у 1995 р. її було офіційно зареєстровано. За обраним форматом діяльності партія наближалась до Української національної асамблеї, віддаючи перевагу проведенню численних вуличних акцій та масових демонстрацій, в тому числі і таких, що супроводжувались сутичками з поліцією. У перші роки результати Свободи були доволі низькими і вона була представлена у парламенті лише лідером, який обирався в одномандатному виборчому окрузі. Це змусило її переглянути стратегію діяльності, було змінено назву на сучасну, пом'якшено риторичку. При цьому, реформування стосувалось виключно зовнішніх атрибутів партії і не торкнулось базових цінностей, що дозволило їй одночасно зберегти наявних прихильників та поступово здобувати нових. Оновлення іміджу партії принесло результат не одразу, проте, уже в 2009 р. партія зуміла здійснити електоральний прорив.

Другий етап історії крайніх правих в Україні розпочався на початку другого десятиліття ХХІ ст. Деякі дослідники прямо пов'язують його настання з обранням на пост президента Віктора Януковича у 2010 р. Чимало рішень влади викликали громадський спротив, в той час як «офіційна опозиція» розглядалась як надто слабка для створення справжньої протидії режиму. Першою ознакою відновлення крайніх правих стала підтримка Свободи спочатку на місцевому рівні, а у 2012 р. – на національному. Успіх Свободи став першим та єдиним для крайніх правих в Україні, але активізація цього руху торкнулась і двох інших політичних партій. Конгрес українських націоналістів спочатку продовжував брати участь у блоці «Наша Україна», згодом здійснив спробу самостійно перетворити впізнаваність у електоральний результат, але так і залишився маргінальним.

Члени та активісти Української національної оборони і далі продовжували вуличну діяльність та взяли активну участь у Революції гідності кінця 2013 – початку 2014 рр. У той час сформувалась цілісна група з представників різноманітних націоналістичних та крайніх правих рухів і організацій, які мали власне бачення цілей Євромайдану та подальшого розвитку подій, відмінне від того, що всіляко просували діючі політики, особливо представники так званої офіційної опозиції. Вона одержала назву «Правий сектор» і після поступового припинення активних протестів ними у березні 2014 р. було утворено політичну партію з такою ж назвою. Основою для інтеграції стала Українська національна асамблея, яку і було перейменовано у «Правий сектор». Партія один раз взяла участь у виборах, однак її результат був доволі низьким і певний час вона була представлена у парламенті

лише її лідером Дмитром Ярошем, обраним в одномандатному окрузі. Наприкінці 2015 р. Д. Ярош вийшов з Правого сектору і оголосив про заснування власної партії, хоча жодної інформації про це поки що немає.

З рішенням про перейменування Української національної асамблеї не погодилась частина її членів, в тому числі колишнє керівництво. Вони натомість утворили власну політичну партію під назвою «УНА-УНСО», зареєстровану у серпні 2015 р. Ця політична партія поки що не брала участі у виборах.

Зазначено, що під час другого етапу історії українських крайніх правих політичних партій нові політичні утворення виникали на базі уже існуючих. Прогнози дослідників про ймовірність зростання популярності крайніх правих ідей внаслідок Революції гідності та збройного конфлікту на Сході України, не справдилися і аналіз партій, утворених після лютого 2014 р. свідчить про протилежне. Незважаючи на радикалізацію електоральних преференцій в Україні, новоутворені політичні партії не прагнуть ідентифікувати себе саме як крайніх правих і до цієї групи відносяться лише ті нові політичні сили, які виникли на основі уже існуючих. Рівень електоральної успішності крайніх правих політичних партій сьогодні залишається доволі низьким.

Підкреслено, що важливою характеристикою крайніх правих в Україні є їх відносна ідеологічна стабільність. Це підтверджено аналізом відповідних програмних та передвиборчих документів. Ідеологічні засади Конгресу українських націоналістів викладено у програмі, представлений на веб-сайті партії. Тут чітко простежуються елементи нативізму, у той час як прояви популізму та авторитаризму присутні меншою мірою. Партія проголошує відданість ідеям українського націоналізму, який ґрунтується на християнських цінностях і вірі в українську національну ідею. Нація розглядається як об'єднання людей із спільним етнічним походженням, територією проживання, історією, мовою, культурою та історичною місією. Висловлюється різка критика прагнень деяких політичних сил представляти українську націю як частину слов'янства та будувати українську національну ідею на підставі розуміння важливості слов'янської єдності і спільної ідентичності чи, тим більше, принципів космополітизму, оскільки вони є небезпечними для України. На відміну від європейських крайніх правих політичних партій, Конгресу українських націоналістів не притаманні антисистемність та шовінізм у сфері соціальної політики. Але тут присутні ідеї про те, що державна і суспільства перевага та підтримка мають надаватись виключно вітчизняному виробнику. У стратегічних для економіки України галузях іноземне домінування повинно бути повністю виключене. Українські селяни мають отримувати податкові пільги та пільгові кредити, оскільки сільське господарство є стратегічною для України галуззю економіки. Традиційно для крайніх правих партія говорить про необхідність підвищення боєздатності армії, її кращого оснащення, підвищення престижу, соціального забезпечення військових. Військова служба повинна виконувати ще одну важливу місію – здійснення патріотичного виховання молоді. У зовнішній політиці основою для прийняття рішень має бути виключно національний інтерес.

За всю історію Конгрес українських націоналістів лише один раз взяв участь у виборах до парламенту самостійно – у 2014 р. У його передвиборчій програмі чітко виокремлено як внутрішнього, так і зовнішнього ворога. Першим з них постає

корупція та безвідповідальність партій і політиків, які стають на заваді реалізації національних інтересів та проведенню необхідних соціально-економічних реформ, а зовнішнім – Російська Федерація, яка зазіхнула на територіальну цілісність і національний суверенітет української держави.

Програмні засади Свободи викладено в її програмі, створеній в 1995 р. і в черговий раз оновленій в 2011 р. Особливістю цього документу є чітке визначення головного «ворога», на якого покладається відповідальність за більшість проблем і невдач українського суспільства. Це вирізняє дану партію від інших крайніх правих, у яких таке розмежування або відсутнє взагалі, або наявне у прихованому вигляді, та наближає її до європейських політичних сил цього ідеологічного спрямування. Таким ворогом, про який згадується протягом усього документу, є Росія. Задля відновлення національної єдності та ідентичності потрібно, перш за все, позбутись спадку, залишеного українцям радянською владою, що означає проведення тотальної декомунізації і повної люстрації. Партія Свобода – єдина серед українських крайніх правих політичних партій, яка згадує у своїй програмі проблему імміграції. Україна повинна ретельніше охороняти державні кордони з метою запобігання нелегальній міграції. Іноземних громадян, що прибувають на українську територію, слід зобов'язати реєструватись. Одночасно потрібно вдосконалювати систему утримання та депортації тих, хто прибув до нашої держави нелегально.

На відміну від інших українських крайніх правих політичних партій та в межах традицій, притаманних європейським, партія Свобода висловлює всебічну підтримку ідеї прямої демократії. Влада повинна бути максимально передана українському народу. Він має здійснювати вплив на обраних представників через створення кращої виборчої системи. Територіальні громади повинні мати можливість відкликати депутатів місцевих рад та місцевих суддів і володіти правом вето щодо рішень органів місцевого самоврядування. Партія виступає і за якнайширше запровадження усіх можливих інструментів прямої демократії на рівні локального рівні – референдумів, плебісцитів, загальних зборів тощо. Натомість, представницька демократія повинна бути обмежена. Інші погляди партії залишаються традиційними для крайніх правих – всебічна підтримка національного виробника, особливо малого і середнього бізнесу і фермерів, захист національного культурного продукту, пріоритетність українських національних інтересів у сфері зовнішньої політики, створення дієвої армії тощо. Ці ідеї відтворено та дещо деталізовано і в передвиборчих програмах партії.

Відзначено, що ще більш близькою до європейських крайніх правих політичних сил є новоутворена політична партія Правий сектор. Її ідеологічні засади висвітлено у партійній програмі, розміщеній на офіційній веб-сторінці партії. Головною проблемою українського державотворення партія називає відсутність національної ідеї, яка б визначала засадничі цілі і завдання держави, тобто, вектор її майбутнього розвитку. Безпосередньо у програмному документі партія висвітлює свої погляди щодо різних сфер суспільного життя і тут також можна простежити чітку відповідність традиційним цінностям крайньої правої ідеології. На відміну від більшості європейських крайніх правих політичних партій, Правий сектор закликає до зменшення кількості покарань, пов'язаних з позбавленням волі і покращенням

умов утримання, але це може впливати зі специфіки пенітенціарної системи в Україні. Влада має бути максимально передана народу. Це означає потребу в кардинальному реформуванні системи представницької демократії і впровадженні цілої низки механізмів прямого народовладдя. Зокрема, Правий сектор закликає до прийняття закону про партії, який би унеможливив виникнення кишенькових політичних партій, встановив зниження виборчого бар'єру, запровадив обмеження на політичну рекламу. Безпека народу як передумова його активного розвитку неможлива без реформування збройних сил України та забезпечення ефективної державної політики. Традиційними для крайніх правих є і погляди Правого сектору на економіку – партія виступає за захист українського економічного простору і реформування податкової галузі. Такі ж ідеї присутні і в передвиборчій програмі партії. Тут також чітко визначено головного ворога українського народу, яким є Росія, і представлено конкретні внутрішні та зовнішні заходи, які б дозволили перемогти її.

Зазначено, що програмні документи УНА-УНСО мають багато спільного з Правим сектором та Українською національною асамблеєю. Найвищим обов'язком партія вважає реалізацію української ідеї в межах національної держави. У документі чітко визначено ворогів українського народу – комунізм, космополітизм та лібералізм. Втілення в життя програмного документу передбачає пошук способів їх подолання. Сьогодні в Україні економіка сприяє тим, хто працює проти народу, тому потрібно повернути політичні, економічні та фінансові ресурси в руки українців. Україна повинна стати максимально автономною і самостійно забезпечувати себе, що можливо реалізувати через протекціоністські заходи, спрямовані на малий і середній бізнес та фермерство. Слід законодавчо обмежити експансію транснаціональних корпорацій в Україну. Антисистемність партії здебільшого проявляється у поглядах на зовнішню політику. Будучи космополітичними, влада та опозиція прагнуть гарантувати безпеку держави через міжнародні механізми (членство в НАТО), в той час як надії виключно на зарубіжних партнерів є зрадою національних інтересів. Українські національні цінності повинні пропагуватись і через освіту, культуру, інформаційний простір.

Охарактеризовано основні інструменти впливу крайніх правих політичних партій на порядок денний української політики. Високий рівень впізнаваності ними було здобуто завдяки вуличній діяльності, а саме маніфестаціям, протестам, які часто супроводжувались сутичками з поліцією та використанням зброї. Проте, починаючи з 2012 р. спочатку партія Свобода, а згодом і Правий сектор, отримали додатковий механізм для просування своїх ідей – розробка та внесення законопроектів. Проаналізовано законотворчу активність депутатів від обох партій. Виявлено достатньо високий рівень послідовності депутатів у відстоюванні програмних цілей їх політичних партій. Виокремлено декілька груп законопроектів, що відповідають цінностям крайніх правих: законодавчі акти, що базуються на ідеях натовізму (питання громадянства, декомунізації і знищення радянського спадку, захисту та зміцнення статусу української мови і національних символів); економічні законопроекти (захист малого і середнього бізнесу, спрощення процедур його реєстрації, підтримка національного виробника); законопроекти, спрямовані на захист українського народу молоді від негативних явищ сучасності (наприклад,

впливу алкогольної індустрії); законопроекти, що передбачають впровадження інструментів прямої демократії.

Зазначено, що другий етап історії крайніх правих політичних партій в Україні теж підходить до свого завершення. Рівень їх підтримки знову зменшується, партії стають нестабільними, проходять період конфліктів і розколів. Разом з тим, підкреслено, що українські крайні праві політичні партії послідовно дотримуються своїх ідей, активно розробляючи законопроекти, які б сприяли їх втіленню у життя та відображали базові цінності. Враховуючи досвід європейських країн, це може стати передумовою для їх подальшого електорального зростання.

ВИСНОВКИ

Початок ХХІ ст. приніс новий етап трансформацій для партійно-політичних систем європейських країн. Після Другої світової війни вони декілька десятиліть залишались «завмерлими» і багато вчених передбачали, що ці тенденції збережуться і надалі. Найвідомішим є прогноз Ф. Фукуями, який говорив про перемогу ліберально-демократичних цінностей та кінець історії як ідеологічної боротьби. Проте, реалії виявились зовсім іншими. З початком постіндустріальної епохи відбулась зміна пріоритетів громадськості і велика увага почала приділятися нематеріальним цінностям, серед яких і захист національної єдності та ідентичності. Саме на цьому наголошували крайні праві політичні партії, які у той час змогли подолати більш ніж десятилітню маргіналізацію і здійснити електоральний прорив. Сьогодні рівень їх електоральної підтримки зростає дедалі швидшими темпами. Цьому сприяє і початок так званої міграційної кризи в Європі протягом останніх років, що, знову ж таки, змушує виборців шукати альтернативні політичні сили на заміну традиційним, які проявили себе як неспроможні долати нові виклики. Як наслідок, на політичну арену виходять крайні праві політичні партії.

Проблематика крайніх правих політичних партій уже деякий час є однією з домінуючих тем в зарубіжному політологічному дискурсі. Водночас, досі немає єдиного підходу щодо того терміну, яким варто ці політичні партії позначати. Одразу ж після їх виникнення найчастіше використовувались такі поняття як «неофашистські» та «нові праві». Однак, цей термін є більш доречним для крайніх правих політичних організацій та рухів, які також функціонують в країнах Європи та схильні до ідентифікації себе саме як таких. На відміну від політичних партій, які намагаються позиціонувати себе як легітимні та діяти в межах існуючих демократичних правил гри, ці рухи, навпаки, застосовують насильство, підпали, тероризм, і значно меншою мірою зацікавлені у веденні політичної діяльності тощо. Поняття «нові» також має низку недоліків, оскільки будь-яке явище чи процес може бути новим лише протягом обмеженого періоду часу. Крім того, термін «нові праві» має чітку асоціацію з французьким культурним рухом з такою ж назвою, що діяв у 70-х рр. ХХ ст.

Серед більш сучасних термінів, які також використовують для позначення цих політичних партій – «антиіммігрантські» та «популістські». Проблематика імміграції справді є центральною у партійних і передвиборчих програм крайніх правих політичних партій, однак більшість вчених погоджується, що не можна зводити усі питання, які розглядаються крайніми правими, суто до імміграції.

Дослідження показують відсутність прямого взаємозв'язку між рівнем міграції в тій чи іншій країні та електоральною привабливістю даних політичних партій, що є ще одним свідченням проти застосування даного терміну. Поняття «популізм» рідко використовується самотійно, а тому вагомим аргументом проти його застосування є те, що він не дає нової інформації щодо ідеології крайніх правих. У нього також уже є певна асоціація з політичним стилем, що може спричинити зайву плутанину.

Найбільша дискусія сьогодні ведеться щодо термінів «радикальні» та «крайні». Кожен з них має прихильників серед впливових вчених-дослідників даної проблематики, іноді вони використовуються як взаємозамінні. Проте, в українській політології найбільш доречним буде термін «крайні». Він має цілу низку переваг: на відміну від терміну «радикальні» йому не притаманні негативні асоціації з екстремізмом, він дозволяє одночасно показати розміщення даної групи політичних партій на партійно-політичному спектрі країни і представити сутність їх ідеології.

Історія крайніх правих політичних партій складається з двох головних етапів. Перший з них розпочався одразу ж після завершення Другої світової війни. Він характеризувався виникненням перших крайніх правих політичних партій, які відстоювали ностальгічні настрої та з ідеологічного погляду були доволі близькими до історичного фашизму. Протягом цього етапу, який тривав до 80-х рр. XX ст., відбувалось ідеологічне становлення цих політичних партій, яке проявлялось у внутрішній боротьбі між радикальними та поміркованими групами. Вони були слабкими і з організаційного погляду через суперечки за лідерство, відсутність достатніх фінансових ресурсів тощо. Як наслідок, протягом першого періоду крайні праві політичні партії залишались маргінальними та лише час від часу здобували незначні успіхи на виборах різного рівня.

Другий етап історії крайніх правих політичних партій розпочався з 80-х рр. XX ст. і триває досі. У цей період виникла низка нових крайніх правих політичних партій, як у тих країнах, де вони уже існували, так і в тих, що раніше не відзначались радикалізацією електоральних преференцій. Характерною ознакою цього періоду є трансформація цих політичних сил, які остаточно перейшли на цінності крайньої правої ідеології та зміцнили організаційно. Це дозволило їм здійснити електоральний прорив і закріпитись в партійно-політичних системах своїх держав.

Головні причини, що сприяли зростанню електоральної привабливості крайніх правих політичних партій, можна поділити на дві основні групи. Перша група причин базується на зміні реалій тогочасного суспільства та переході до постіндустріалізму. У всіх сферах суспільного життя відбулась ціла низка змін і трансформацій, що викликало в громадськості відчуття незахищеності. Постали і нові виклики, зокрема, імміграція, глобалізація та мультикультуралізм, які дедалі більше турбували електорат, але не знаходили свого місця в політичних програмах традиційних політичних партій, що і призвело до зростання популярності крайніх правих. При цьому, аналізуючи ймовірність голосування за крайніх правих, варто враховувати не лише наявність у державі реальної загрози від цих явищ та процесів, а специфіку їх сприйняття виборцями. Навіть якщо рівень імміграції залишається низьким, але імміграція уже розглядається як серйозний виклик, вірогідність підтримки цих політичних сил суттєво зростає.

Друга група причин радикалізації електоральних переваг пов'язана з інституційними умовами, які можуть сприяти або стати на заваді отриманню голосів крайніми правими політичними партіями. Навіть якщо рівень підтримки високий, виборці можуть віддавати перевагу голосуванню за інші політичні сили, якщо для цього будуть відповідні передумови. Найбільш очевидним та прямим є взаємовплив між рівнем підтримки крайніх правих та виборчою системою певної країни. Найсприятливішою вважається пропорційна виборча система, яка загалом допомагає невеликим і новим політичним партіям. Не менш важливими є і інші правила виборів, зокрема, те, наскільки рівним є доступ до необхідних ресурсів, а також, чи існують обмеження на етапах реєстрації кандидатів, ведення передвиборчої кампанії і т.д. Для закріплення здобутого успіху важливі і такі характеристики самої політичної партії як наявність сильного лідера, розгалуженої організаційної структури, достатніх фінансових ресурсів тощо.

Радикалізація електоральних переваг певною мірою ґрунтується і на ідеології крайніх правих політичних партій. Центральним поняттям для них є народ, інтереси якого мають слугувати основою для прийняття рішень у всіх сферах суспільного життя – політиці, економіці, суспільних відносинах, зовнішній політиці тощо. У внутрішній політиці посилення влади народу повинно проявлятися через максимально широке впровадження інструментів прямої демократії, зокрема, референдумів для вирішення усіх важливих питань. При розгляді внутрішньої політики велика увага приділяється і такій цінності як «порядок». Крайні праві вважають його прямо пов'язаним зі свободою, оскільки якщо життя, здоров'я і добробут людини не захищені, вона не може почуватись вільною. Тому необхідно докладати усіх зусиль для забезпечення правопорядку в суспільстві, в тому числі через введення жорстких покарань за злочини, які будуть невідворотними.

У сфері економіки крайні праві політичні партії виступають за надання всебічної підтримки малому і середньому бізнесу, а також фермерам. Будучи головними роботодавцями країни та інвестуючи у її розвиток, вони не можуть протистояти багатшим і гнучкішим транснаціональним корпораціям, а тому потребують активних дій з боку держави, яка б допомагала їм через протекціоністську політику (впровадження квот на імпорт, надання податкових пільг) та програми популяризації національного виробника.

Соціальна політика держави також повинна слугувати виключно інтересам народу. Такі переконання крайніх правих отримали назву «шовінізм у сфері національного добробуту». Їх сутність полягає у тому, що національність має бути головною підставою для отримання особою будь-якої соціальної допомоги – по безробіттю, соціальне житло тощо. Імміграція створює надто велике навантаження на бюджет країни, а тому біженці та шукачі притулку повинні розуміти, що їх добробут залежатиме виключно від них самих.

Розглядаючи суспільні відносини, крайні праві політичні партії схильні ідентифікувати ті чи інші групи або, навіть, окремих осіб як ворогів. Ці погляди характеризуються як натовізм, який полягає у прагненні забезпечити максимальну гомогенність народу. Традиційно крайні праві виокремлюють такі групи ворогів: у межах держави та народу (національна еліта, соціальні шахраї, люди з нетрадиційною сексуальною орієнтацією), в межах держави, але поза межами

народу (іммігранти, біженці, національні меншини), в межах народу, але поза межами держави (громадяни, що проживають за кордоном, етнічні групи, які належать до народу, але територіально знаходяться поза її територією), поза межами народу і держави (окремі іноземці, країни, групи країн, міждержавні організації).

Зовнішня політика, на думку крайніх правих, має базуватись на абсолютному пріоритеті національних інтересів. Зовнішні інституції не повинні обмежувати суверенітет держави. Це стосується і європейської інтеграції, через що більшість крайніх правих політичних партій відносяться до євроскептиків. Загалом позитивно ставлячись до ідеї об'єднання народів Європи, вони, у той же час, виступають за обмеження цієї співпраці виключно тими сферами, де це буде вигідно – зовнішня політика, оборона тощо. Однак, той напрям, у якому рухається Європейський Союз сьогодні, ці партії вважають неправильними. Загальноєвропейські інституції одержують надто багато повноважень, втручаючись у внутрішнє життя держав, хоча, при цьому, вони не обираються народом і не звітують перед ним.

Кристалізація ідеології стала однією з причин зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій. Це відбулось у більшості європейських країн, з яких на особливу увагу заслуговують Німеччина, Австрія, Франція, Швеція та Угорщина. Найвпливовішою сучасною крайньою правою партією Німеччини вважається Альтернатива для Німеччини, створена у 2013 р., яка змогла не лише подолати маргіналізацію, а й здобути високий рівень електоральної підтримки. Інші німецькі крайні праві політичні партії другого періоду – Націонал-демократична партія Німеччини, партія Республіканці та Німецький народний союз, який уже припинив своє існування, проте здійснив значний вплив на розвиток німецьких крайніх правих наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Найбільш відомою австрійською крайньою правою політичною партією є Партія свободи Австрії. Її специфіка полягає у тому, що вона є єдиною з усіх, проаналізованих у цьому дослідженні, яка має досвід участі у формуванні парламентської коаліції і перебування в уряді. Серед інших сучасних крайніх правих в Австрії – Альянс за майбутнє Австрії та Команда Штронаха за Австрію.

У Франції чільне місце серед крайніх правих займає Національний фронт. Ця партія є менш електорально успішною, порівняно з політичними партіями цієї групи в інших країнах. Це пов'язано, насамперед, зі специфікою французької виборчої системи. Однак, саме вона вважається найбільш впливовою серед крайніх правих не лише у Франції, а й у Європі загалом. Національний фронт визначає громадсько-політичний дискурс всередині країни та виступає рушійною силою для об'єднання крайніх правих на загальноєвропейському рівні. Разом з тим, ця політична сила не єдина у державі, хто відстоює ці цінності. Сюди також слід віднести Національний республіканський рух та об'єднання декількох невеликих крайніх правих під назвою Союз національних правих.

Дещо відмінною є ситуація у Швеції та Угорщині, для яких більш характерним є існування однієї найбільш впливової крайньої правої політичної партії, в той час як інші залишаються практично невідомими. Через це в обох країнах, як правило, домінує одна партія, а коли вона втрачає вплив, її змінює інша. Найвпливовішою крайньою правою політичною партією Швеції є партія Шведських демократів, яка зайняла нішу Нової демократії, що здобула електоральну підтримку

у 90-х рр. Сьогодні Шведські демократи стали третіми в державі, що ще донедавна вважалось неможливим для цієї країни. В Угорщині найбільш впливовою є партія Рух за кращу Угорщину, яка здобула прихильність завдяки включенню до політичного порядку денного такі важливі для цієї держави проблеми як національна ідентичність та ромська меншина.

Загалом, аналізуючи історію радикалізації електоральних преференцій в зазначених країнах, варто підкреслити, що у багатьох випадках здобуття високого рівня підтримки крайніх правих політичних партій відбувалось не поступово, а внаслідок здійснення ними так званого електорального прориву. Тобто, тривалий час залишаючись маргінальними, ці політичні сили практично одномоментно демонстрували неочікувано високі результати на виборах до місцевих, регіональних чи національних органів влади. З одного боку, це дозволяло їм швидко пройти шлях від вуличної партії до легітимної складової партійно-політичної системи тієї чи іншої країни. Проте, з іншого боку, вдало здійснити це вдавалось небагатьом. Більшість крайніх правих виявлялись неготовими до парламентської діяльності, яка потребувала зовсім інших інструментів та вмінь, і через це, навпаки, практично одразу втрачали підтримку, оскільки виборці починали розглядати їх як неспроможних втілити свої програми в життя. Лише ті політичні партії, які виявлялись достатньо сильними з організаційного погляду для втілення в життя своїх передвиборчих програм і зберігали відданість основним цінностям крайньої правої ідеології, зуміли зберегти та примножити свою підтримку.

Незважаючи на наявність великої кількості крайніх правих політичних партій в країнах Європи, а також здебільшого високі результати їх підтримки на виборах до загальноєвропейських інституцій, ці політичні сили поки що не спромоглись сформувати успішне транснаціональне об'єднання на рівні Європейського Союзу. Це зумовлено, передусім, специфікою, їх ідеології, яка базується на натовізм, що, своєю чергою, призводить до суперечок між ними щодо справедливості кордонів чи територіальної належності тих чи інших територій. Крім того, об'єднання крайніх правих може розглядатись як намір створити своєрідний «Національний інтернаціонал», що надзвичайно негативно сприйматиметься виборцями.

Водночас, декілька спроб утворити союз крайніх правих на загальноєвропейському рівні уже було здійснено. Серед таких організацій – Євронат (Європейський національний союз), Європейський національний фронт, Альянс європейських національних рухів та Європейський альянс за свободу. Останній було засновано ще у 2010 р. і він продовжує існувати і досі, що уже можна вважати відносним успіхом. Однак при цьому, невдалими залишаються і спроби сформувати окрему політичну групу у Європейському Парламенті, що дозволило б крайнім правим брати значно активнішу участь у формуванні порядку денного цієї інституції. І до сьогодні представники крайніх правих розділені між двома групами – власне крайніми правими і прихильниками євроскептицизму.

Крайні праві політичні партії існують та функціонують і в сучасній Україні. Тут також можна виокремити два етапи їх історії, хоча вони і не співпадають з періодизацією еволюції інших європейських партій. Зокрема, перший етап бере свій початок з 90-х рр. ХХ ст., коли було засновано Українську національну асамблею, Конгрес українських націоналістів та Всеукраїнське об'єднання «Свобода»

(спочатку – Українська націонал-соціальна партія). Особливістю цього періоду була електоральна маргінальність цих політичних партій, які здобували надзвичайно низькі результати на виборах різного рівня. Разом з тим, порівняно з крайніми правими в інших європейських країнах, українські політичні сили даного спрямування демонстрували високий рівень впізнаваності, будучи присутніми у громадсько-політичному дискурсі та засобах масової інформації. Це зумовлювалось активною взаємодією цих партій з виборцями через ведення вуличної діяльності – акцій протесту, маніфестацій, мітингів, часто з використанням насильства, бійок з поліцією тощо.

Другий етап історії українських крайніх правих бере свій відлік з 2010-х рр. Після обрання на пост Президента України Віктора Януковича у суспільстві поступово формувався запит на ефективну опозицію, здатну протистояти його режиму. Так звана «офіційна опозиція» виявилась неспроможною до активних дій і виникла ніша, яку й заповнили крайні праві. Першою та єдиною українською крайньою правою політичною силою, якій вдалось здійснити електоральний прорив, була Свобода. Спочатку вона здобула неочікувані успіхи на місцевих виборах, а у 2012 р. отримала представництво у національному парламенті, яке зберегла і до сьогодні. Крім неї, на другому етапі історії крайніх правих політичних партій в Україні виникли, також і дві інші партії – Правий сектор та УНА-УНСО.

Події Революції гідності, анексія Криму Російською Федерацією та збройний конфлікт на східних територіях України почали розглядатись дослідниками громадської думки як такі, що потенційно можуть сприяти підвищенню популярності крайніх правих ідей і виникненню нових політичних партій, які відстоюватимуть ці цінності. Водночас, аналіз партійно-політичної системи сучасної України показує протилежне – крайні праві ідеї поки що не перетворюються у політичний мейнстрімінг і залишаються доволі маргінальними.

Відтак, станом на середину 2016 р. в Україні функціонує чотири крайніх правих політичних партії – Конгрес українських націоналістів, ВО Свобода, Правий сектор і УНА-УНСО. З електорального погляду їх вплив поки що залишається незначним. Однак, важливою характеристикою цих партій в Україні є високий рівень послідовності у відстоюванні своїх базових ідейно-ціннісних засад. Це засвідчує аналіз їх програмних документів, де присутні практично усі принципи, притаманні крайнім правим – натовізм, економічний протекціонізм, широке впровадження інструментів прямої демократії, наголос на необхідності розбудови сильних збройних сил, ведення незалежної зовнішньої політики тощо.

Важливо зазначити, що ці ідеї не просто залишаються у програмних документах цих партій і переносяться у передвиборчі програми, а й активно відстоюються як через вуличну діяльність, так і через законодавчу роботу тих політичних сил, які зберігають представництво у парламенті. Аналіз змісту законопроектів, що вносились депутатами Верховної Ради України від крайніх правих, показує, що вони вдало використовують і цей інструмент для поширення та впровадження своїх ідей, транслуючи їх у відповідних пропозиціях щодо нормативних актів. Враховуючи досвід європейських держав, це може стати передумовою для подальшого електорального зростання українських крайніх

правих політичних партій та перетворення їх у невід'ємну складову партійно-політичної системи сучасної України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

- монографія:

1. Гримська М. І. Електоральні преференції крайніх правих партій в сучасній Європі : монографія / М. І. Гримська. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 312 с.

- статті у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

2. Гримська М. І. Нові політичні партії правого спрямування в Європі: до питання термінології / М. І. Гримська // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 95. – С. 419-423 (входить до міжнародної індексації Google Scholar, EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index, РИНЦ).

3. Гримська М. І. Демократія та питання внутрішньої політики у програмах крайніх правих політичних партій в країнах Європи / М. І. Гримська // Держава і право. Серія Політичні науки, К.: «Юридична думка», 2015. – Вип. 70. – С. 224-235 (входить до міжнародної науко метричної бази Index Copernicus International).

- статті у фахових виданнях України:

4. Гримська М. І. Радикалізація електоральних преференцій в Угорщині: загальна характеристика / М. І. Гримська // Політологічний вісник : збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 76. – С. 380-390.

5. Гримська М. І. Основні етапи історії крайніх правих політичних партій у післявоєнній Німеччині (на прикладі Націонал-демократичної партії Німеччини) / М. І. Гримська // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2015. – № 1/2 (25/26). – С. 76-82.

6. Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в Швеції: від маргінальності до успіху / М. І. Гримська // Вісник Дніпропетровського університету. – 2015. – № 5. – С. 54-61.

7. Гримська М. І. Національний фронт у Франції: історія та ідеологія / М. І. Гримська // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 56. – С. 312-321.

8. Гримська М. І. Партія свободи Австрії в контексті радикалізації електоральних преференцій / М. І. Гримська // Сучасне суспільство. – 2015. – Вип. 1(2). – С. 52-62.

9. Гримська М. І. Крайні праві політичні партії Австрії: долаючи ефект Хайдера / М. І. Гримська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 10. – С. 129-133.

10. Гримська М. І. Проблематика об'єднаної Європи у програмах крайніх правих політичних партій / М. І. Гримська // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». – 2015. – Вип. 28. – С. 147-153.
11. Гримська М. І. Руйнуючи монополію Національного фронту: інші крайні праві політичні партії Франції / М. І. Гримська // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – Одеса: Інформаційно-видавничий центр Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», 2015. – №4 (66). – С. 41-48.
12. Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в сучасній Німеччині: стан та перспективи розвитку (на прикладі партії «Республіканці») / М. І. Гримська // Наукові праці МАУП. Політичні науки. Юридичні науки. Економічні науки. – 2016. – Вип. 1. – С. 43-49.
13. Гримська М. І. Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій / М. І. Гримська // Грані: наук.-теорет. і громад.-політ. альм. – 2016. – № 1 (129). – С. 12-17.
14. Гримська М. І. До питання про причини зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій в державах ЄС / М. І. Гримська // Освіта регіону. – К.: Університет «Україна», 2016. – №2 (43). – С. 14-19.
15. Гримська М. І. Проблеми глобалізації в програмах крайніх правих політичних партій в країнах Європи / М. І. Гримська // Зовнішні справи. – 2016. – № 5. – С. 22-25.
16. Гримська М. І. Міграційна криза в ЄС 2014-16 рр. в контексті радикалізації електоральних преференцій / М. І. Гримська // Грані, Дніпропетровськ. – 2016. – № 6 (134). – С. 26-33.

- статті в наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, за яким підготовлено дисертацію:

17. Grymska M. I. Far right political parties in contemporary Ukraine: the aftermath of the Revolution of Dignity / M. I. Grymska // European Journal of Transformation Studies – Vol. 4, no. 1, 2016. – P. 26-34.
18. Grymska M. I. Main stages of development of far right political parties in contemporary Ukraine / M. I. Grymska // Black Sea Scientific Journal Of Academic Research, 2016. – Volume 27, Issue 01. – P. 11-15.
19. Grymska M. I. Setting the agenda: legislative work of far right members of parliament in Ukraine / M. I. Grymska // European Applied Sciences. – 2016. – № 3. – P. 15-17.
20. Grymska M. I. The ideology of far right political parties in Ukraine: main values and principles / M. I. Grymska // The Caucasus. – 2016. – Volume 11, Issue 01. – P. 4-8.
21. Гримська М. І. Інституційні передумови зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій в країнах Європи / М. І. Гримська // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal. – 2016. – №01 (09). – С. 32-41.

- **тези доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях:**

22. Гримська М. І. Інституційні передумови зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій в країнах Європи / М. І. Гримська // «Дні науки філософського факультету – 2015», Міжн. наук. конф. (2015 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21-22 квіт. 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – Ч. 9. – С. 141-143.

23. Гримська М. І. Спроби формування європейських транснаціональних крайніх правих політичних партій: з історії питання / М. І. Гримська // Збірник наукових праць V щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні аспекти міжнародних відносин: політика, економіка, право, філософія» (18 лютого 2016 року), – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – С. 183-188.

24. Гримська М. І. Основні етапи становлення крайніх правих політичних партій в сучасній Україні / М. І. Гримська // Соціально-політичні проблеми сучасності: I Всеукраїнська науково-практична конференція: тези доповідей, Дніпропетровськ, 30 березня 2016 р. – Дніпропетровськ: Університет імені Альфреда Нобеля, 2016. – С. 7-9.

25. Гримська М. І. Інституційні передумови зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій в країнах Європи / М. І. Гримська // «Дні науки філософського факультету – 2016», Міжн. наук. конф. (2016 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20-21 квіт. 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2016. – Ч. 9. – С. 27-32.

26. Гримська М. І. Ідеологія крайніх правих політичних партій: соціально-економічний вимір / М. І. Гримська // Матеріали XXI міжнародної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу "Україна в світових та європейських інтеграційних процесах: стратегія і тактика". 16 березня 2016 року. – К.: Київський міжнародний університет, 2016. – С. 86 - 91.

АНОТАЦІЯ

Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний вимір. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України, Київ, 2016.

У дисертації комплексно охарактеризовано крайні праві політичні партії в країнах Європи. Окреслено понятійно-категоріальний апарат, який використовується для позначення даної групи політичних партій та обґрунтовано доречність застосування терміну «крайні праві». Висвітлено історію становлення крайніх правих політичних партій в Німеччині, Австрії, Франції, Швеції, Угорщині, а також Україні. Виокремлено дві групи чинників, які сприяють радикалізації електоральних преференцій та зростанню підтримки крайніх правих.

Вперше у вітчизняній науці представлено сутність крайніх правих політичних партій через розкриття ідеологічного та електорального виміру. Розкрито специфіку ідеології крайніх правих політичних партій та висвітлено їх погляди на внутрішню політику, економіку, суспільні відносини, зовнішню політику та євроінтеграцію. Наголошено, що центральним поняттям для них є народ, інтереси якого мають слугувати основою для прийняття рішень у всіх сферах суспільного життя. Охарактеризовано сучасний стан крайніх правих у низці європейських країн з погляду їх електоральних успіхів. Визначено проблеми та перспективи подальшого розвитку крайніх правих в зазначених країнах Європи. Розкрито специфіку формування загальноєвропейської транснаціональної крайньої правої політичної партії та політичної групи в Європейському Парламенті.

Охарактеризовано крайні праві політичні партії сучасної України. Виокремлено два етапи їх історії та розкрито сутність кожного з них. Висвітлено ідеологію та електоральні успіхи Української національної асамблеї, Конгресу українських націоналістів, ВО «Свободи», Правого сектору та УНА-УНСО. Окреслено два основні шляхи здобуття українськими крайніми правими впізнаваності та електоральної популярності – вулична діяльність та законотворчість.

Ключові слова: політичні партії, крайні праві політичні партії, ідеологія, електоральна привабливість, радикалізація електоральних преференцій, імміграція, глобалізація, мультикультуралізм, Німеччина, Австрія, Франція, Швеція, Угорщина, Україна.

АННОТАЦІЯ

Грымская М. И. Крайне правые политические партии в странах Европы: идеологическое и электоральное измерение. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, МОН Украины, Киев, 2016.

В диссертации комплексно охарактеризованы крайне правые политические партии в государствах Европы. Определен понятийно-категориальный аппарат, который используется для обозначения данной группы политических партий, и выделены понятия, которые чаще всего применяются для их характеристики – «неофашистские», «новые правые», «антииммигрантские», «популистские», «крайне правые» и «радикальные правые». Обосновано, что лучшим термином является «крайне правые политические партии», поскольку он позволяет одновременно показать размещение данной группы политических партий в партийно-политическом спектре страны и представить сущность их идеологии.

Проанализирована история крайних правых политических партий и выделены два основных этапа их становления – от окончания Второй мировой войны и до 80-х гг. XX в., с 80-х гг. XX в. и до сегодня. Раскрыта специфика каждого из этих этапов, первый из которых отмечался электоральной маргинализацией и идеологическим поиском крайних правых, а второй – возникновением новых крайних правых политических партий, лишенных ассоциаций с так называемым «историческим

фашизмом», а также трансформацией и обновлением существующих, что превратило данные политические силы в преданных основным ценностям крайней правой идеологии и способных осуществить электоральный прорыв и закрепиться в партийно-политических системах своих стран.

Выделены и охарактеризованы две группы причин, которые способствовали росту электоральной привлекательности крайне правых политических партий. В пределах первой группы раскрыта сущность новых вызовов, связанных с реалиями постиндустриального общества – иммиграции, глобализации, мультикультурализма. Показано, что для роста уровня поддержки важно не только негативное влияние этих общественно-политических явлений и процессов в той или иной стране, но и восприятие их как угрозы. Охарактеризована вторая группа факторов – институциональные (тип избирательной системы, другие правила выборов, наличие сильного лидера, развитой организационной структуры, достаточного финансирования для ведения деятельности).

Раскрыта специфика идеологии крайне правых политических партий. Описан процесс ее становления от так называемого исторического фашизма к современному виду. Охарактеризована антисистемность крайне правых, их склонность к выделению основных «врагов», которые являются источником общественно-политических проблем, среди которых больше всего внимания получают иммигранты и национальные меньшинства, «шовинизм в сфере социальной политики», евроскептицизм. Представлено практическое проявление идеологии крайне правых политических партий в их программных и предвыборных документах. Проанализированы программы крайне правых Германии, Австрии, Франции, Швеции и Венгрии и выделены основные проблемы, которые получают основное внимание – необходимость широкого внедрения инструментов прямой демократии для возвращения власти народу, обеспечения безопасности государства путем улучшения системы охраны правопорядка и введения нулевой толерантности к преступности, ограничения темпов миграции и лишение мигрантов и беженцев любых социальных прав, прекращение дальнейшей европейской интеграции и преобразования Европейского Союза в объединение равноправных суверенных стран.

Охарактеризован процесс радикализации электоральных предпочтений в европейских странах. Собраны и систематизированы результаты, полученные крайне правыми политическими партиями Германии, Австрии, Франции, Швеции и Венгрии на выборах, начиная со второй половины 80-х гг. XX в. и до сегодня. Выделены условия, при которых уровень электоральной поддержки возрастает. Показано, что получение власти крайне правыми часто становится причиной падения их популярности, поскольку теряется такая важная для избирателей характеристика как антисистемность, но, если партия достаточно сильна с организационной точки зрения и преданная ценностям крайней правой идеологии, вероятность сохранения ею поддержки возрастает.

Представлены преграды, которые препятствуют формированию европейских транснациональных крайне правых политических партий: специфика идеологии и ее национальная ориентированность, что приводит к внутренним противоречиям, высокая вероятность негативного восприятия общеевропейской крайней правой

политической партии. Охарактеризованы такие союзы европейских крайне правых как Евронат (Европейский национальный союз), Европейский национальный фронт, Альянс европейских национальных движений и Европейский альянс за свободу.

Охарактеризованы крайне правые политические партии современной Украины. Выделены два этапа их истории и раскрыта сущность каждого из них. Представлена идеология Украинской национальной ассамблеи, Конгресса украинских националистов, ВО «Свободы», Правого сектора и УНА-УНСО. Определены два основных пути получения украинскими крайне правыми партиями узнаваемости и электоральной популярности – уличная деятельность и законотворчество. Показано, что высокий уровень узнаваемости не превращается в электоральную успешность.

Ключевые слова: политические партии, крайне правые политические партии, идеология, электоральная привлекательность, радикализация электоральных предпочтений, иммиграция, глобализация, мультикультурализм, Германия, Австрия, Франция, Швеция, Венгрия, Украина

ANNOTATION

Grymska M. I. Far right political parties in European countries: ideological and electoral dimensions. – Manuscript.

Thesis for Doctorate degree in political science, specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education, 2016.

The thesis comprehensively describes far right political parties in the European countries. The concepts and categories, used to label this group of political parties, are characterized and pertinence of the term «far right» is justified. The history of far right political parties in Germany, Austria, France, Sweden and Hungary is presented. Two groups of factors that contribute to radicalization of electoral preferences and growth of extreme right support are identified.

For the first time in Ukrainian political science, the essence of far right political parties is presented with regard to its ideological and electoral dimensions. The peculiarities of far right ideology are characterized and views on domestic policy, economy, social relations, foreign policy and European integration are highlighted. It is emphasized that the cornerstone of far right ideology is the people, whose interests should serve as a basis for decision-making in all spheres of public life. The current state of far right political parties in several European countries is characterized in terms of their electoral success. The problems and prospects of further development of far right in these European countries are determined. The peculiarities of development of pan-European transnational far right political party and political group in the European Parliament are described.

Far right political parties in contemporary Ukraine are characterized. Two stages of their history are identified and each is described in details. The ideology and electoral successes of the Ukrainian National Assembly, the Congress of Ukrainian Nationalists, All-Ukrainian Union «Svoboda», the Right Sector and UNA-UNSO are presented. Two

main ways of obtaining electoral popularity and recognition by Ukrainian far right parties – street activities and lawmaking – are outlined.

Key words: political parties, far right political parties, ideology, electoral appeal, the radicalization of electoral preferences, immigration, globalization, multiculturalism, Germany, Austria, France, Sweden, Hungary, Ukraine.